

Kirketallet og Folketallet i Danmark i det 13. Aarhundrede.

Af

Will. Scharling.

I en i dette Tidsskrifts 5. Række 5. Bind optagen Afhandling, „Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid“, har Prof. Kr. Erslev søgt at godtgjøre Urigtigheden af den i sin Tid af Velschow anstillede Beregning over Folketallet i Danmark i det trettende Aarhundrede, hvoraf der i „Danmarks Statistik I“ er givet et kort Résumé, i hvilket der er udtalt en betinget Tilslutning til Beregningens Hovedresultat, idet der udtales den Formening, at Folkemængden i Midten af det 13. Aarh. mindst har havt samme Størrelse som i Midten af det 18. Aarh. Udarbejdelsen af et Supplementbind til Danmarks Statistik har paa ny bragt mig tilbage til dette Spørgsmaal og til en omhyggelig Overvejelse af de i ovennævnte Afhandling af Prof. Erslev fremsatte Indvendinger imod Velschows Beregning. Overfor nævnte Afhandling turde der nu først være Grund til at erindre om, at min betingede Tilslutning til Velschows Beregning selvfølgelig kun indeholdt en Anerkjendelse af, at der fra et statistisk Standpunkt

intet væsentligt var at indvende mod de af Velschow dragne Slutninger, hvorimod det laa ganske udenfor det af mig udgivne Værks Opgave nærmere at undersøge og prøve selve det historiske Grundlag, hvis enkelte Data — navnlig paa et Tidspunkt, da de ikke fra Historikernes Side vare blevne angrebne — af mig maatte betragtes som givne. Prof. Erslevs Kritik har nu utvivlsomt godtgjort, at hele dette Grundlag var langt skrøbeligere og langt mere omtvisteligt, end jeg havde havt Grund til at antage; men paa den anden Side maa jeg tilstaa, at denne Kritik forekommer mig at skyde noget over Maalet og paa flere Punkter at være af tvivlsom Rigtighed, hvad jeg senere kortelig skal komme tilbage til, medens jeg her fornemmelig vil gjøre et enkelt Punkt til Gjenstand for en nærmere Undersøgelse. Ogsaa ved denne maa jeg imidlertid gjøre gjældende, at det er som Statistiker, ikke som Historiker, jeg tager denne Undersøgelse op. En Historiker ex professo vilde vistnok paa flere Punkter kunne gjøre den mere omfattende og dybere gaaende, saa meget mere, som min stærkt optagne Tid har forhindret mig fra at gaa synderligt ud over mit naturlige Omraade. Arkivstudier, som mulig vilde kunne fremdrage Momenter, der kunde kaste nyt Lys over de omstridte Spørgsmaal, har jeg ikke kunnet indlade mig paa. Og med et fortrøligere Kjendskab til vor topographiske og personalhistoriske Litteratur vilde man maaske ogsaa paa flere Punkter kunne naa videre, end her er naaet.

Blandt de Data, hvorpaa Prof. E. støtter den Anskuelse, som han forfægter, at Folketallet i det trettende Aarh. kun har været meget ringe — nemlig at der

indenfor Danmarks nuværende Grændser kun boede omtrent 340,000 (mellem 300,000 og 400,000) Mennesker —, findes ogsaa Antallet af Kirker til forskjellige Tider her i Landet. Hans Ord herom, som jeg anser det for rettest at hidsætte in extenso, lyde saaledes:

„Nu er det saa interessant, at vi netop for de danske Kirkers Vedkommende har et statistisk Materiale, der tillader os med temmelig Sikkerhed at sige, hvor mange Kirker der fandtes i Valdemarernes Tid og hvor mange der var i Middelalderens sidste Tid. Knytlinga Saga meddeler i det samme Kapitel, der indeholder Oplysningerne om Skipæninddelingen, ogsaa en Liste over Kirketallet i hvert af de danske Stifter, og for Unions-tiden har Styffe beregnet Kirkernes Antal efter forskellige samtidige Opgivelser. En Sammenstilling af disse Tal er ret lærerig.

Kirkernes Antal.	1200	c. 1500	Forskjel.
Skaane Stift	353	c. 540	+ 187
Sjællands —	411	- 408	÷ 3
Fyns —	300	over 320	+ 20
Aarhus —	210	350	+ 140
Viborg —	250	235	÷ 15
Børghum —	160	190	+ 30
Ribe —	324	c. 295	÷ 29
Slesvig —	350	226	÷ 124
	2358	2564	+ 206

Resultatet er da først og fremmest, at Kirkernes Antal i det hele ikke er aftaget, men tværtimod steget i Middelalderens sidste tre Hundredaar. For enkelte Stifters Vedkommende er Kirketallet dog aftaget, stærkest

i Slesvig Stift, der har mistet over en Trediedel af sine Kirker; hvis dette ikke beror paa en Unøjagtighed i Knytlinga (som Dahlmann mener), maa man som Aarsag til denne Nedgang vel særlig tænke paa de store Vandfloder fra Vesterhavet. Ribe Stift skal have mistet henved 30 Kirker; de 10, véd vi, opgaves efter den sorte Død, Resten kan maaske forklares som Tab ved Oversvømmelser; endelig har Viborg Stift mistet 15 Kirker. Sjællands Kirketal er saa godt som uforandret; i de fire andre Stifter er Kirkernes Tal steget fra 1023 til 1400, og Tilvæksten er meget stor baade for Skaane og Aarhus Stift.

Hvis man her vil bygge paa Knytlinga Sagas Auctoritet — jeg er noget betænkelig derved —, er disse Tal ret betegnende. De viser, at Befolkningen synes aftaget i visse Egne af Landet, især i Sønderjylland og det vestlige Nørrejylland; som Aarsag dertil peger de dog mindre paa den sorte Død end paa Vesterhavets Landran, altsaa paa en umiddelbar økonomisk Ødelæggelse. De viser dernæst, at i andre Egne af Landet er der bygget mange nye Kirker, og hvorvel dette kan forklares paa forskellige Maader, tyder det dog nærmest paa en Stigen af Befolkningen. Taget som Helhed er Kirketallet voxet temmelig stærkt, og skjøndt jeg ingenlunde vil paastaa, at ogsaa Folkemængden er voxet, saa taler det dog i alt Fald meget stærkt imod, at særlig den sorte Død skal have foraarsaget en saa forfærdelig og varig Nedgang i Folketallet, som Velschow og mange med ham har troet paa.“

Naar man som Statistiker betragter den her gjorte Sammenstilling af Kirketallet Aar 1200 og Aar 1500,

vil man utvivlsomt strax blive slaaet af Tallenes Usandsynlighed. Holder man nemlig Skaane og Slesvig Stifter udenfor Betragtningen og indskrænker denne til det nuværende Danmark, viser der sig det mærkelige Resultat, at det samlede Kirketal skulde være forøget med 143 Kirker (fra 1655 til 1798), og at hele denne Forøgelse saa godt som udelukkende (nemlig med 140) skulde falde paa Aarhus Stift, medens der i hele det øvrige Danmark som Helhed kun var kommet 3 Kirker til! Gaar man dernæst over til en Betragtning af de enkelte Stifter, vil en nærmere Undersøgelse af de to anførte Kilder strax vise, at den af Prof. E. gjorte Sammenstilling, i alt Fald for Øernes Vedkommende, ikke er rigtig. Knytlinga Saga¹⁾ siger udtrykkelig, at „Møen og Falster ligger under Biskoppen i Sjælland, medens Laaland, Ærø, Thorslund (s: Thorseng), Alsø og Langeland, disse fem Øer ligge under Biskoppen i Fyen“. Styffe derimod (Skandinavien under Unionstiden, 2dra Upplagen, Stockholm 1880, S. 8—9) siger: „Roeskilde (s: biskopsdöme): Seland och Möen med omkring 408 kyrksocknar och 34 kloster; Odense: Fyen med kringliggande småöar, Langeland, Låland, Falster och Als samt Femern, som blott några få år af unionstiden lydte under Danmark, med öfver 320 kyrksocknar och 14 kloster.“ I de 320 Kirker i Fyns Stift Aar 1500 ere altsaa indbefattede baade Femerns (nu 4) og Falsters Kirker. Gaaes ud fra det nuværende Kirketal paa Falster (30), vilde altsaa ovenstaaende Sammenstilling for Øernes Vedkommende med Knytlinga Sagas Inddeling som Udgangspunkt blive følgende:

¹⁾ Her citeres Rafns Oversættelse i Oldnordiske Sagaer. Kbhvn. 1829.

	Aar 1200	Aar 1500	Forskjel.
Sjællands Stift	411	438	+ 27
Fyens —	300	286	÷ 14
	<hr/> 711	<hr/> 724	<hr/> + 13

Fyens Stift gaaer altsaa ud af den Række Stifter, hvis Kirketal skulde være forøget fra Aar 1200 til 1500, medens det bliver Sjællands Stift, hvor Forøgelsen skulde have fundet Sted. Nogen væsentlig Betydning kan der vel ikke i og for sig tillægges denne Forandring; men den vækker naturligen det Spørgsmaal, om da Stiftsinddelingen i Jylland virkelig har været den samme Aar 1200 som Aar 1500, eller om ikke den saa paafaldende Forskjel i Udviklingen, som foranstaaende Sammenstilling viser for de enkelte Stifter, simpelt hen skyldes den Omstændighed, at de paagjældende Omraader ikke ganske dække hinanden, idet der imellem 1200 og 1500 har fundet Omlægning af Stifterne Sted.

En nærmere Undersøgelse vil bekræfte denne Formodning. Det hedder saaledes i Trap's Statistisk-Topographiske Beskrivelse af Kongeriget Danmark, 2den Udg., V. S. 507*) om Randers: „Som beliggende i Styfring (Støvring) Herred laa Byen i Omungær (Ommer) Syssel og indtil 1396 i Viborg Bispedømme.“ Hermed er det altsaa angivet, at hele Støvring Herred i Knytlinga Saga er regnet til Viborg Stift, medens det Aar 1500 hørte til Aarhus Bispedømme. Men det samme har ganske sikkert været Tilfældet med flere af de til Ommer Syssel hørende Herreder; thi i den af Styffe benyttede Kilde, Danske Magazin 4de Række II. S. 34ff. om Landehjælpen 1524, ere Støvring, Gjerløv, Nørhald og Onsild Herreder henregnede til Aarhus Stift, uagtet de i den

tidligere Middelalder laa i Ommersyssel og altsaa hørte til Viborg Stift. Aar 1395 skulle de imidlertid være blevne pantsatte til Aarhus Bispestol, hvorfra de aldrig siden ere indløste¹⁾. Dette bekræftes ved et Tingsvidne af 1484, trykt hos Stadfeldt: Randers, S. 6—7, hvori det udtrykkelig hævdes, at de nævnte Herreder ligge i Ommersyssel og Viborg Stift og at de kun ere pantsatte til Aars Bisp. Disse Herreder omfatte nu 42 Sogne; man maa altsaa (mindst) drage dette Tal fra Kirketallet for Aarhus Stift og føre det over til Viborg Stift, naar en Sammenligning med Knytlinga Sagas Angivelser skal gjøres. Vi faa i saa Fald følgende Tal:

	1200	1500	Forskjel.
Viborg Stift	250	277	+ 27
Aarhus —	210	308	+ 98

Dette ser da ogsaa i hvert Fald rimeligere og sandsynligere ud, end at af de to Nabostifter Viborg Stift skulde have mistet 15 Kirker paa Grund af Folkemængdens Formindskelse, samtidig med at denne tiltog saaledes i Aarhus Stift, at Kirketallet der maatte forøges med ikke mindre end 140 eller med 66 p. Ct. — fra 210 til 350. Da Muligheden af, at ogsaa andre Omlægninger af Stiftsgrændserne kunne have fundet Sted, eller at i alt Fald Misforstaaelser og dermed forskellige Opfattelser kunne have gjort sig gjældende hos de forskellige Forfattere, næppe tør benægtes²⁾, vil det fore-

¹⁾ Jfr. O. Nielsen, Sysselinddelingen S. 56 ff.

²⁾ Saaledes beretter Arent Berentsen om Øen Mors: „Dette Land, saa vidt den gejstlige Jurisdiktion anlanger, følger Vendelbo Stift, men al verdslig og Herreds Tingenes Højhed og Herlighed henhører under Hald Slots Lehn, som er i Ommersyssel i Vi-

løbig være rettest at tage hele Jylland under Et som Helhed; der vilde da blive en samlet Forøgelse af Kirketallet fra 944 til 1070, altsaa med 126 Kirker eller c. 13,3 p. Ct.

Men herved er imidlertid et meget væsentligt Moment bleven overset, nemlig at de to Opgjørelser utvivlsomt anvende et forskjelligt Talsystem. Der kan næppe være Tvivl om, at Knytlinga Sagas „Hundrede“ betyder „et stort Hundrede“ \approx 120. Efter Sagkyndiges Udsagn maa Præsumptionen altid være for, at Tallet Hundrede i de islandske Sagaer har denne Betydning¹⁾, naar der ikke fra selve Sagaen kan hentes Beviser for, at dette ikke er Tilfældet. Fra de udenfor Kap. 32 i Knytlinga Saga forekommende Tal lader der sig nu næppe hente noget saadant Bevis, da der næsten overalt er anført runde Summer, der i og for sig lige saa godt kunne være det ene som det andet²⁾. Der-

borg Stift.“ — Styffe henfører imidlertid „Salling, Ommer- och Himmersyssel“ under Viborg Stift, uden derfra at undtage Øen Mors; efter hans Tal synes den dog at være regnet til Borglums Bispedømme.

- ¹⁾ I den af Rafn udgivne Oversættelse af Jomsvikinga Saga siges det saaledes i en Anm. S. 80 til Textens: „to Skibe og hundrede Mand“: „d. e. 120 eller et stort Hundrede, ligesom alle Steder her i Sagaen“. At Ordet stundom findes angivet med de arabiske Ciffre 100, har efter Sagkyndiges Mening ingen Betydning, da dette skyldes de senere Udgivere eller Afskrivere.
- ²⁾ Saaledes Kap. 115: „samme Aften forliste sex hundrede vendiske Skibe“; Kap. 120: „der faldt halvfemte hundrede Mand“; Kap. 121: „der faldt elleve hundrede Mand af Venderne“ (Variant: fem hundrede); Kap. 122: „Præsterne kristnede nu Folket og døbte paa én Dag tretten hundrede“ (Variant: sexten hundrede); . . . „kristnede de ni hundrede Mennesker“ (her har en Variant: 1095, hvilket er 9 store Hundreder + 15); Kap. 126: „og gave Kongen femten hundrede Mark og Biskoppen fem hundrede Mark“ (jfr. Kap. 129: tre hundrede Mark og otte hundrede Mark); Kap. 128: B. havde fem hundrede Skibe.

imod synes selve Tallene i Kap. 32 at tale for, at der regnes med store Hundreder, idet Antallet af de Skibe, der skulde udredes til Kongen, angives for

Aarhus Stift	til ni tigr
Fyns	— - ti tigr
Ribe	— - elleve tigr
Viborg	— - hundrede,

hvad der bestemt synes at antyde, baade at hundrede er noget fra „ti tigr“ Forskjelligt, og at det er mere end „11 tigr“¹⁾. Hertil kommer endnu det meget vægtige Datum, at Kirketallet i den efter Arne Magnussens Afskrift af Gram besørgede Udgave af Knytlinga Saga, der iøvrigt angiver Kirkernes Tal ganske som Udgaven af 1829, for Børglum Bispedømme istedenfor til „100 kirkna ok 60 kirkna“ angives til: „halft annat hundrad“, hvorved altsaa aldeles bestemt tilkjendegives, at 60 er „et halft hundrad“. Dette er ogsaa antaget som givet af H. Olrik i „Knud Lavards Liv og Gjerning“²⁾. Men dette gjør en enorm Forskjel i den foranstaaende Sammenstilling, der herefter — med de foran gjorte Berigtigelser — vilde komme til at se saaledes ud:

¹⁾ Fra den Omstændighed, at Kirketallet i Viborg Stift angives endel lavere (250, o: 290) end for Ribe Stift (324, o: 384), kan ikke sluttes, at Antallet af Skibe for Viborg Stift ikke kan have været større end for Ribe Stift; thi Sjælland med „400 ok 11 kirkjur“ skulde udrede „100 ok 20 skipa“, medens Skaane med „hálf fjorda 100 kirkna ok 3 kirkjur“ skulde udrede „hálf annat 100 skipa“.

²⁾ S. 162 f.: „Om vi tør tro Knytlingasagaen kap. 32 . . . havde Slesvig Stift ved Aarhundredets Udgang ikke mindre end 420 Kirker. Saaledes maa Sagaens Ord forstaaes (hundrat = et Storhundred o: 120); dette er oversat af Velschow og ligeledes af Prof. K. Erslev . . .“

	Aar 1200:	Aar 1500:	Forskjel:	
Sjællands Stift	491	438	÷ 53	
Fyns —	360	286	÷ 74	
Børglum —	180	190	+ 10	} ÷ 34
Viborg —	290	277	÷ 13	
Aarhus —	250	308	+ 58	
Ribe —	384	295	÷ 89	
	1955	1794	÷ 161	

Den første Tanke, som — under Forudsætning af, at Tallene i og for sig ere rigtige, hvorom strax nærmere — paatrænger sig, er den, at der efter al Sandsynlighed maa have fundet andre Forandringer af de jydskes Stiftsgrændser Sted end den ovenfor omtalte, eller at i alt Fald Opgjørelsen er gjort paa et forskjelligt Grundlag, navnlig saaledes, at i Knytlinga Saga en Del af det senere Aarhus Stift er henført til Ribe Stift. Tages derfor Jylland som Helhed, faaes 1104 Kirker ved Aar 1200 imod 1070 ved Aar 1500 — en Nedgang af 34 Kirker, hvilket Tal aldeles ikke ser saa usandsynligt ud, at man af den Grund maa forkaste Tallene i Knytlinga Saga som urigtige.

Til en egentlig Prøvelse af de anførte Tals Rigtighed haves nu imidlertid ikke andre Midler end netop en Undersøgelse af, hvilken Paalidelighed der kan tillægges de for Aar 1500 anførte Tal. Det maa da først bemærkes, at det ikke er korrekt at bruge Betegnelsen „Aar 1500“ for de af Styffe meddelte Tal. Disse hidrøre nemlig, som han selv angiver, fra tre forskjellige Kilder, og kun den ene af disse, den i Danske Magazin IV. R. Bd. II meddelte „Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524—26“, der er benyttet for Fyns, Børglums, Viborg og Aarhus Stifters Vedkommende, kan

siges at angive Tilstanden omtr. Aar 1500. Derimod skyldes Opgjørelsen for Sjællands Stifts Vedkommende Roeskilde Biskops Jordebog for 1370 og for Ribe Stift Kirkelisten i „Avia Ripensis“, der af Dr. O. Nielsen bestemt hævdes at være skreven imellem 1330 og 1348. Paa den anden Side er det heller ikke korrekt at sætte „Aar 1200“ ved Knytlinga Sagas Tal, da Sagaen menes at være skreven i den sidste Halvdel af det 13de Aarh. og i hvert Fald maa være skrevet efter Valdemar Sejrs Død, da det om ham („Valdemar den Gamle“) siges (Kap. 127), at han „har været en af de berømteste Konger her i de nordiske Lande“. For Ribe og Sjællands Stifter bliver der saaledes kun et Mellemrum af henholdsvis c. 80 og c. 120 Aar.

For at undersøge de nævnte Kilders statistiske Paa-lidelighed har jeg jævnført dem Punkt for Punkt med vore Dages Statskalendere for at se, hvilke af de nu bestaaende Sogne der savnes og hvilke Sogne der ere nævnte ud over de nu bestaaende. Da der, som bekjendt, i de seneste Tiaar og særlig efter 1880 er bleven oprettet adskillige Filialkirker samt Valgmenighedskirker, har jeg anset det for rettest at holde disse udenfor den egentlige Sammenligning og særskilt gjøre Rede for dem, og jeg har derfor nærmest lagt Statskalenderen for 1874 — altsaa 350 Aar efter Regnskabsbogen — til Grund for Jævnførelsen. Jeg begynder denne med de i „Regnskabsbogen over Landehjælpen for 1524—26“ nævnte Stifter (hvortil ogsaa Ribe Stift hører); det vil i hvert Fald have sin Interesse at se, hvilken Forandring Kirketallet er undergaaet i Løbet af disse 350 Aar, i hvilke Befolkningen maa antages at være voxet til henved det Tredobbelte.

Idet vi begynde med Vendelbo (Børglum) Stift, maa det erindres, at Byen Aalborg først senere (1554) overførtes fra Viborg Stift for at danne Bispesæde for det nu saa kaldte Aalborg Stift. Her regne vi den derfor tillige med N. og S. Tranders Sogne til Viborg Stift. Hertil henføre vi endvidere i Henhold til Knytlinga Sagas udtrykkelige Bemærkning Øen Læssø. Herefter stiller Jævnførelsen sig saaledes:

Af de i Statskalenderen for 1874 iøvrigt opførte 194 Sognekirker findes i „Landehjælpen for 1524“ nævnt de 187. Hertil kommer Kettrup i Hvetbo Herred, som blev nedbrudt 1571, medens Sognet nu er henlagt under Ingstrup, saa at hele Kirketallet i 1524 opgives til 188 (Styffe siger ogsaa her, som helt igjennem, „omkring“ 190 socknar). De syv manglende Kirker ere: Frederikshavn (der først 1690 blev et eget Sogn), og Hirtsholmene (hvis Kirke er fra 1641); endvidere Sæby (hvis Kirke i den katholske Tid var Klosterkirke), Børglum og Vrejlev (der ligeledes begge have været Klosterkirker), Skallerup, hvis Kirke endnu rummer et Egeskab fra 1489 og flere Levninger fra den katholske Tid (som Præst nævnes i Wibergs Præstehistorie M. Ude Poulsen fra Aar 1530; jfr. D. H. Wulff, Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie S. 126), samt Øland, hvis Kirke var Klosterkirke (Økloster). Disse 5 sidste Kirker have altsaa existeret i 1524, saa at det samlede Tal bliver 193. Kirkelisten viser sig saaledes for dette Stifts Vedkommende temmelig fuldstændig; maaske tør man antage, at der har været en bestemt Grund til de fem nævnte Kirkers Forbigaaelse, som i alt Fald for de fires Vedkommende kan have været den, at de vare Klosterkirker (jfr. nedenfor). I saa Henseende bør mærkes, at

ogsaa Vestervigs Klosterkirke er forbigaaet, idet den i Regnskabsbogen nævnte Vestervig Kirke maa have været den da eksisterende Sognekirke, St. Thøgers. Kirketallet bliver saaledes 194 -- heri ikke medregnet det ved Økloster liggende St. Laurids Kapel, der 1562 nedbrydes til Udbedring af Klosterkirken. I hvert Fald har det sin Interesse at se, at der i Løbet af 350 Aar kun er kommet de to Kirker i Frederikshavn og paa Hirtsholmene til, medens samtidig en Kirke — Kettrup — er bleven nedlagt. Først henimod 1880 (efter 1874) er der bleven opført en Fialkirke i Klitmøller (i V. og Ø. Vandet Sogn) og efter 1880 tre Fialkirker i Langeslund (i Broust Sogn), Asaa (i Dronninglund Sogn) og Vorupør (i Hundborg og Jannerup Sogne); dertil kommer endelig en Valgmenighedskirke paa Mors.

Vende vi os til (det tidligere) Viborg Stift (inclus. Aalborg samt N. og S. Tranders), komme vi til lignende Resultater. Ses foreløbig bort fra Byerne Aalborg og Viborg med deres Flerhed af Kirker, finde vi iøvrigt nu i dette Stift 215 Sognekirker foruden 2 Fialkirker fra den nyeste Tid. Af hine nævnes i „Regnskabsbog over Landehjælpen“ de 207; men der tilføjes til Slutning: „Sex kirker til Widtskildt kloster, restant omnes.“ I en Note under Texten i Danske Magazin antydes formodningsvis, at dette skulde være: Vitskøl (det nuværende Bjørnsholm), Malle, Aale, Farstrup, Kornum og Løgsted. Af disse findes Aale ikke mere; der vilde da altsaa kun mangle 3 Kirker, nemlig: Nibe, hvis Kirke, St. Jodoci Kapel, nævnes i et Dokument af 1513 og altsaa existerede i 1524 (jfr. Frederik I's Breve af 16de Juni 1528 og 4 Juli 1529 om Kirkerne i Voxlev og Nibe i Frederik I's danske Registranter); Hornbæk, hvis

Kirke ifølge Trap „nævnes flere Steder som en af de ældste i Jylland“ og altsaa ogsaa maa antages at have existeret, ligesom Strandby, om hvis Kirke det vides, at den i den katholske Tid tilhørte Vitskøl Kloster, og som derfor vistnok snarere end Vitskøl selv er indbefattet under de „sex Kirker til Widtskildt Kloster“. Alle de nu eksisterende 215 Sognekirker¹⁾ maa saaledes antages at have existeret i 1524. Derhos er den ene af de to Fialkirker, Brandstrup, i vore Dage traadt istedetfor den i 1653 nedbrudte Faldbjerg Kirke, som nævnes i Regnskabsbogen. Nye Sognekirker ere saaledes fra 1524 til 1874 ikke komne til i Viborg Stift (først efter 1880 er Restrup Kapel i Hornum Herred kommen til som Fialkirke til Sønderholm og Frejlev); derimod nævnes i 1524 endnu 5 Sognekirker, der nu ere forsvundne, nemlig: Grettrup (nu under Junget), Foylum (nu under Tjele), nedbrudt i det 16de Aarh., Svingelbjerg, som skal være nedbrudt af Jørgen Lykke til Overgaard 1566; Sognet er nu henlagt under Vesterbølle Sogn; Tordrup, nu henlagt under Gunderup Sogn i Fleskum Herred, og Gug, nu henlagt under S. Tranders Sogn. Hertil kommer endnu den i Noten i D. Mag. nævnte Aale Kirke, ved hvilken Aale Birk blev holdt indtil 1574 (jfr. Ny Kirkehistor. Saml. V. S. 364—65). Endvidere vides Sejlstrup Kirke i Frær Sogn 1555 at være befalet at skulle „lægges øde“. Antallet af Sognekirker i det daværende Viborg Stift i 1524 maa altsaa ansættes til 223 (imod nu 215 + 2 Fialkirker), hvortil saa bliver at føje Kirkerne paa Læssø, der ligesom

¹⁾ I Torup, der endnu regnes som selvstændigt Sogn (Annex til Langa), findes dog ikke længere nogen egen Kirke.

nu vare 3 i Tallet, idet det i 1867 opførte Østerby Kapel er kommet istedet for den tidligere Hals Kirke. Men hertil komme da endelig Byerne Viborg og Aalborg. For Viborg nævnes 9 Kirker, deriblandt ingen af de nu eksisterende Kirker, der begge vare Klosterkirker og altsaa utvivlsomt eksisterede i 1524, saa vel som den (heller ikke nævnte) i dette Aarh. nedbrudte Nørresøgn eller Graabrødrekirke; endvidere ere forbigaaede fire af de hos Heise¹⁾ nævnte 12 Sognekirker, nemlig: St. Budolphi Kirke, St. Ibs Kirke, St. Villads Kirke og St. Stefans Kirke, der ligeledes maa have existeret. Ialt har der saaledes været mindst 16 Kirker i Viborg, medens der nu kun findes 3, naar Hospitalskirken medregnes; men endnu maa utvivlsomt tilføjes St. Hans Klosterkirke og det udenfor Byen liggende St. Jørgens Kapel (det ligeledes udenfor Byen liggende St. Laurentii Kapel findes nævnt i Regnskabsbogen), hvorved det samlede Tal gaar op til 18. For Aalborg nævnes 3 Kirker: de to nu eksisterende og den efter Reformationen nedbrudte St. Peders Kirke; derimod ere forbigaaede de to Klosterkirker, Graabrødrekirken og Helligaandskirken, samt to Kapeller udenfor Byen; den har altsaa i Virkeligheden havt 7 Kirker.

Ialt faa vi saaledes Aar 1524 et virkeligt Kirketal af 251 i det daværende Viborg Stift, imod nu i 1890 (inclus. de to Hospitalskirker i Viborg og Aalborg samt Læssø) 224 (+ 2).

For Aarhus Stift opgjør Regnskabsbogen Tallet „paa alle kirker, som kornn tiende haffue“, til 342 „vndhenntagenn Tiistrup och Nym“ — hvortil efter Slut-

¹⁾ Heise, Diplomatarium Vibergense S. XXIII f.

ningen endnu maa føjes Endelave — „och vndhenn- tagenn nogle Sognekirker i køpstedem, som ikke regnede ere,“ altsaa 345 foruden Kirkerne i de fire Kjøbstæder: Mariager, Randers, Aarhus og Horsens. Efter Statskalenderen for 1874 fandtes i Aarhus Stift — bortset fra Horsens Tugthus —, naar de nævnte Kjøbstæder medregnes (og desuden deres Hospitalskirker), 336 Kirker, hvortil kom en Valgmenighedskirke i Koldt Sogn og efter 1880 endnu en anden i Odder, hvilke vi her holde ganske udenfor Betragtningen.

Ses imidlertid foreløbig bort fra de tre større Kjøbstæder Aarhus, Randers og Horsens, faa vi nu 329 Sognekirker. Deraf findes de 314 nævnte i Regnskabsbogen, hvorhos den under „Oreherredth“ o: Voer Herred nævnte Ore Kirke maa være den samme som den nu under Thyrsding Herred henlagte Vorladegaard, idet denne oprindelig hed Vor og hørte under Vor Kloster, hvis Navn ogsaa skreves Ore Kloster. Af de manglende 14 ere notorisk 5 fra en nyere Tid: Skanderborg, hvis Kirke først 1572 indrettedes som Slotskapel, Silkeborg, der først 1846 blev et eget Sogn og hvis Kirke først blev opført 1876, og Frederikskirke paa Alheden, opført 1766, samt Rosenholms Kapel, der er indrettet i Hovedgaarden af samme Navn, der først er opført efter 1559, og Støvringgaards Kapel i den først 1622 opførte Hovedgaard af samme Navn, nu Jomfrukloster. Dernæst mangle Øerne Thunø og Anholt; om den sidste vides, at den først efter Reformationen fik en egen Kirke (Jens Knudsen nævnes som Præst 1551), hvorimod vi Intet bestemt vide om Thunø Kirkes Alder. Derimod vides af de øvrige 7 følgende at have existeret Aar 1524: Karup Kirke, som i den

katholske Tid var en Valfartskirke, der blandt andre Gaver i 1486 modtog en sølvforyldt Kalk; Tvilum Kirke, der var Klosterkirke i det gamle Tvilum Kloster, gjæstet 1257 af Christoffer I; Essenbæk, ligeledes Klosterkirke, hvis Kloster var et af de ældste i Danmark; endvidere var Ry Kirke i den katholske Tid en anseelig Korskirke, helliget St. Søren, og fik 1176 et Kapel tilbygget (ved Siden af den havde derhos Øm Kloster sin egen Kirke). Ligeledes havde Mariager, foruden Klosterkirken, der senere er bleven Byens Sognekirke, sin egen Kirke, St. Peders, medens det nuværende Landsogn (uden egen Kirke) er traadt istedenfor 3 Kirkesogne (Hov Sogn, nævnet endnu 1552, Alstrup Sogn, nævnet 1565, og Fjelsted Sogn). Endelig maa ogsaa de to tilbageværende Kirker, Almind og Skarresø, der notorisk begge ere gamle Kirker, have existeret allerede 1524. Saaledes maa 325 af de nu eksisterende Sognekirker udenfor de tre større Byer have været til i 1524, og dertil endnu de to nys nævnte Klosterkirker (Øm og Mariager). Men derhos nævner Regnskabsbogen ikke mindre end 28 Kirker, hvis Sogne angives senere at være blevne henlagte under andre Sogne, altsaa nedlagte¹⁾. Som nedlagte nævnes endvidere Hov

¹⁾ Disse 28 Kirker, for hvilke det i Noter under Texten i D. Mag. findes angivet, hvilke Sogne hver især er bleven henlagt under, vare følgende: Seith (nu under Uth S.), Jercknagell (nu under Hatting S.), Bording (nu under Hvirring S.), Aares eller Aaess (nu i Søvind S.), Aaldrup (nu i Hundslund S.), Dyngby (nu i Bjergager), Kysingh (nu i Saxild), Vlde (nu i Odder), Vngstrup (nu i Torning), Ylldrup (nu i Dover), Wrolde (nu i Skanderup), Stawrbundt (nu i Nødager), Trwe (nu i Brabrand), Nørring (nu under Folby), Skjolleløff (nu i Lading), Aarsløff (nu i Galten), Nielstrup (nu i

i Nørhald Herred, om hvilken det i en Note formenes, at det skulde være Karleby, nu i Glenstrup Sogn, hvorom det siges, at den tillige med den nedenfor nævnte Handest Kirke blev nedbrudt til Bygning af Dronningborg Slot, samt Tvenstrup i Hads Herred, der nu er henlagt under Odder Sogn. Endelig er efter Reformationen nedbrudt Fløjstrup Kirke, tidligere Annex til Virring, medens Sognet nu er henlagt under Hørning Sogn. I Alt maa der saaledes i 1524 have existeret 358 Kirker i Aarhus Stift foruden dem i Randers, Aarhus og Horsens, der — tilligemed Mariager — maa være de før nævnte „nogle sognekircker i køpstedene, som ikke regnede ere“.

I Randers, hvor der nu kun findes 1 Kirke (St. Mortens) foruden Hospitalskirken, existerede i 1524 foruden førstnævnte og et Kapel ved St. Jørgens Hospital endvidere de to Klosterkirker St. Mariæ eller Vor Frue og Graabrødrekirken (nedbrudt 1698) samt St. Petri Kirke (fra det 13de Aarh.), St. Laurentii Kirke (nedbrudt 1535) og St. Clemens Kirke (nedbrudt 1540), i Alt altsaa 7 Kirker (hvoraf de 5 Sognekirker); hertil kom endnu Vorup, der i den katholske Tid havde sin egen Kirke, som blev nedbrudt 1568. — I Aarhus fandtes foruden de nuværende to Sognekirker, Domkirken og Vor Frue (Slotskirken) Klosterkirke (hvortil nu maa føjes Hospitalskirken og den efter 1880 opførte St. Pauls Kirke), endvidere St. Olai Kirke (der faldt sammen af Alder

Rude), Høffwerdt (nu i Storing), Biertrup (nu i Linaa), Jernet (nu i Hammel), Smengi (nu i Tvilum), Vissingh (nu i Venge), Nerdæ (nu i Havrum), Klattrup (nu i Udbynedre), Vdtby offuer (nu smstds.), Handest (nu i Glenstrup), Bierby (nu i Borup), Tierby (nu under Gimminge).

1548) og endnu et Par Klosterkirker, altsaa mindst 4 à 5 Kirker. — Endelig havde Horsens, der nu har 2 Kirker, Vor Frelzers Kirke og den ikke benyttede Klosterkirke (Graabrødrekloster), samt Hospitalskirken (den tidligere St. Jørgens Gaard), endvidere endnu to andre Klosterkirker, St. Hans og Hellig Aands Kirke, altsaa 5. Regne vi da for disse tre Byer tilsammen c. 16 à 17 Kirker, bliver det i Alt omtr. 375 Kirker, som maa have existeret i Aarhus Stift Aar 1524.

Da Styffe for Ribe Stifts Vedkommende ikke har brugt den her omtalte Regnskabsbog som Kilde, vil det være rettest, inden vi gaa videre, at jævnføre det her for de tre Stifters Vedkommende fundne Resultat med Styffes Opgivelser. Her maa da først mindes om, at vi staa ikke overfor en egentlig Kirkeliste, men overfor en Regnskabsbog, og dernæst udtrykkelig fremhæves det Faktum, som utvivlsomt vil have slaaet Læseren, at de fleste af de i Regnskabsbogen forbigaaede Kirker vare Klosterkirker. Dette falder saa meget mere i Øjnene, som der dels i flere af de Kjøbstæder, som forbigaaes, fandtes Klosterkirker, saaledes i Mariager og Sæby, medens andre smaa Kjøbstæder som Hobro, Skive, Thisted og Hjørring nævnes, dels selv i Kjøbstæder, hvor flere Kirker nævnes, som Viborg, ikke nævnes de derværende Klosterkirker. Der synes at maatte have været en bestemt Grund til disse Forbigaaelser, som da formodentlig maa være den, at disse Kirker ikke skulde yde den „Landehjælp“, hvorom Regnskabet aflægges. Paa den anden Side strækker Forbigaaelsen sig dog ikke til alle Klostre. At nogle af de Sogne, hvis Kirker nu ere gamle Klosterkirker, nævnes, kan have sin Grund deri, at der tidligere fandtes en egen Sognekirke ved

Siden af Klosterkirken; dette var saaledes Tilfældet med Vestervig, maaske ogsaa med Hundslund, mulig ogsaa med Asmild og Grinderslev. Men ved Siden deraf nævnes udtrykkelig Ørsløvkloster og Sebberkloster. Denne Ulighed kan mulig for en Del forklares deraf, at Klosterenes Skattefrihed, særlig overfor enkelte ekstraordinære Skatter som „Krigsstyr“, ikke skyldtes en almindelig Bestemmelse, men derimod de hvert enkelt Kloster særlig tilstaaede Privilegier (jfr. nærmere Daugaard: Om de danske Kløstre i Middelalderen, S. 50—53); men muligvis have de forbigaaede Klosterkirker ikke været „Sognekirker, som have Korntiende eller anden fast Indtægt“ (jfr. Allen IV, 2, S. 359).

Overfor det her fremhævede Faktum fortjener det at paaagtes, at Styffe i sine Opgjørelser ved Siden af Antallet paa „socknar“ tilføjer „och . . kloster“, hvorhos det tillige maa erindres, at han ved de to Stifter siger „omkring“ og angiver Sognetallet med et rundt Tal. Følgende Sammenstilling (paa Basis af foranstaaende Opgjørelser) vil vistnok tilstrækkelig klart belyse Forholdene.

D. Magazin				
	nu exist. Kirker nævnte.	nedlagte K. nævnte.	bør til- føjes.	i Alt.
Vendelbo Stift	187	1	6	194
Viborg —	209 (+ 5)	16	21	251
Aarhus —	315	30	c. 30	c. 375
	711 (+ 5)	47	c. 57	c. 820

Styffe			
	socknar.	kloster.	tils.
omkr.	190	+ 5	c. 195
—	235	+ 18	- 253
	350	+ 12	362
omkr.	775	+ 35	c. 810

For saa vidt det tør antages, at saa godt som alle Klostre have været forsynede med Kirker, vil det ses, at der, da der i Styffes Angivelse af Kirkerne („omkring“) er et lille Spillerum, er en meget nær Overensstemmelse imellem disse Tal og at Kirketallet i disse tre Stifter i 1524 utvivlsomt tør sættes til mindst 810.

For Ribe Stift foreligger, som alt berørt, to Opgjørelser; her holde vi os først til „Regnskabsbogen“ for at faa en ensartet Opgjørelse for hele Jylland, knyttet til Aar 1524. Den har den Mangel, at den for Var Syssels Vedkommende (Gjording, Malt, Skads og Horne Herreder) kun angiver Kirketallet, men ikke nævner de enkelte Kirker. Da imidlertid det angivne Tal, 63, ganske stemmer med de i Avia Ripensis under Warwith Syssel nævnte Kirker, tør det utvivlsomt anses for rigtigt, saa meget mere, som Tallet ogsaa nu — bortset fra de ved Freden 1864 tilkomne Sogne — er 63, hvorved der dog er den Forskjel, at der i 1340 fandtes to Kirker i Varde og 1 paa Fanø, medens det nu er omvendt. I det øvrige Ribe Stift — bortset fra de ved Freden 1864 tilkomne Sogne samt fra Byen Ribe, hvorom strax nedenfor — fandtes i 1874 173 Sognekirker; af disse nævner Regnskabsbogen de 162. Blandt de manglende 11 Kirker ere Fredericias 2 Kirker samt Seest, der først 1566 blev henlagt til Kongeriget fra Sønderjylland; Venø Kirke er fra nyere Tid. Derimod maa de øvrige 7 antages at have existeret i 1524, idet Sevel (i Ginding Herred), Grene (i Slaugs Herred) og Houen (i N. Horne Herred) samt Seem og Manø findes nævnte i Avia Ripensis, og Tvis Klosterkirke og den derunder hørende Nørre Felding vides at have existeret langt

tilbage¹⁾. Derhos findes nævnt følgende 4, nu nedlagte, Kirker: Ullerup (det nuværende Fredericia), Ydingh (nu under Ødsted Sogn), Trandum (nu under Sevel Sogn) og Kongstedt (nu under Bredstrup Sogn). Det hele Kirketal bliver saaledes for Ribe Stifts kongerigske Del (udenfor Ribe By) i 1524 236 eller det samme som i 1874, bortset fra de i 1864 tilkomne sønderjydske Sogne; hertil er senere kommet to Fialkirker i Filskov og Blaahøj samt 4 Valgmenighedskirker. Hertil maa da endelig føjes Kirkerne i selve Ribe By; denne havde før Reformationen 6 Sognekirker, hvoraf de 5 nedbrødes kort efter denne; men derhos nævnes hos Kinch endvidere St. Bartholomæi Kirke og St. Michaels Kirke samt 4 Klosterkirker: Sortebrødre Klosters (det nuværende St. Catharine Kirke), Graabrødre Klosters, Korsbrødrenes Klosters og Helligaandsgaarden. Dette bliver i Alt 12 Kirker, hvorefter det hele Kirketal for Ribe Stifts kongerigske Del bliver 248.

Hertil kommer saa de under Ribe Biskop lagte sønderjydske Sogne. Disse angives ikke i Regnskabsbogen; men i Avia Ripensis findes de nævnte i et Antal af 53, derunder de foran anførte Seem og Manø, hvorhos 1 Kirke ved senere Tilføjelse er betegnet som

¹⁾ Om de to sidste, ogsaa i Avia Ripensis forbigaaede, Kirker siger J. Kinch (Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen, Ribe 1869, S. 105): „Tvis forekommer ikke, da det oprindelig er en Klosterkirke, hvorimod Gudum findes paa Listen, hvoraf altsaa kan ses, at Gudum har været et Sogn, idet Klosterkirken rimeligvis tillige har været Sognekirke. Endnu mangler Nørre Felding Kirke, rimeligvis paa Grund af den Forbindelse, hvori den stod til det nærliggende Tvis Kloster, idet „Felling“ var et af de fire Birker, som Prinds Buris skjænkede til Klosteret, da han stiftede det 1163.“

„submersa“ og en anden som „desolata“ og vel saaledes maa fradrages her. Til de 248 Kirker bliver altsaa at føje 49, hvorved det for Aar 1524 konstaterede Tal af de Ribe Biskop underlagte Kirker gaar op til 297, saa at det hele Kirketal for de fire jydsk Bispedømmer bliver c. 1117, medens det af Styffe, der for Ribe Bispedømme opfører „omkring 295 kyrksocknar och 12 kloster“, inclus. Klostrene ligeledes opgives til 1117, hvorved dog maa erindres, at han for Ribe Stift har benyttet Avia Ripensis og altsaa har medregnet de i 1340, ikke i 1524, eksisterende (12) Kirker.

En Sammenligning af Kirkelisten i Avia Ripensis med det for 1524 fundne Kirketal vil nu være af stor Betydning for vor hele Undersøgelse, da den giver et væsentligt Bidrag til Belysning af det Spørgsmaal, som her beskæftiger os, Udviklingen fra c. 1250 til 1524, idet denne Liste er henved 200 Aar ældre end Regnskabsbogen af 1524 og kun ved et Tidsrum af knap 100, sandsynligere højst 80, Aar er skilt fra Knytlinga Saga. Den Del af Tiden fra dennes Affattelse til 1524, som ligger efter c. 1340 — altsaa netop det Tidsrum, i hvilket en Forøgelse af Kirkernes Antal snarest maatte tænkes at være foregaaet, om den overhovedet havde fundet Sted —, bliver herved fuldt og klart belyst for Ribe Stifts Vedkommende, og Resultatet viser sig da at være dette, at ikke en eneste Kirke er kommen til i disse henved 200 Aar.

Kirkelisten i Avia er ligesom den i Regnskabsbogen ikke ganske fuldstændig, idet den ligesom denne er en Opgjørelse af Kirkernes Afgifter, nemlig til Domkapitlet i Ribe. Derfor er selve Domkirken ikke nævnt, men

derhos er ligesom hist Klosterkirkerne — dog ikke alle — forbigaaede, jfr. foran S. 285*). Listen nævner

5	Kirker i Ribe		
239	— - —	Stifts kongerigske	Del
53	— - —	— sønderjydske	—,

blandt hvilke sidste Seem og Manø findes opførte. Men heraf synes Karbyergh ved en Fejl at være opført to Gange, baade i Andst og Jerlev Herreder, og paa den anden Side er det under Hingshæreth ved Ordet „Etcetera“ og et Ophold imellem Linierne angivet, at nogle Kirker ere udeladte, hvilke formenes at være Holmslands to Kirker, om hvilke det af Kinch anføres, at de vare annekterede til Provstiet over Hardsyssel og maaske af denne Grund forbigaaede, samt Rindum Kirke. Antages disse tre Kirker underforstaaede og stryges det ene Karbyergh, omfatter Listen altsaa 299 Kirker. Hertil maa imidlertid endnu føjes de foran omhandlede Tvis og Nørre Felding Kirker samt Vester Kirke i Nørvang Herred (Annex til Thyregod), der nævnes andetsteds i Avia (Dr. O. Nielsens Udgave af 1869 S. 63) ved Aar 1289, endvidere foruden Domkirken i Ribe samt St. Bartholomæi og St. Michaels Kirker de fire foran nævnte Klosterkirker sammesteds. Det hele Kirketal for Ribe Bispedømme bliver saaledes 309 imod 297 i 1524. Der anføres nemlig i Avia 14 Kirker, der senere ere betegnede som „desolata“, og 1, betegnet som „submersa“. Af disse gjenfindes imidlertid noo Kirke i Hing Herred samt vghæltorp (Ullerup) i Brusk Herred i Regnskabsbogen, medens vgthorp (Outrup) og wythorp (Vejrup) i Var Syssel, der ogsaa existere nufildags, ligeledes maa antages alt at være tagne i Brug

igjen i 1524, eftersom Kirketallet i Var Syssel, som foran anført, da angives til 63 ligesom i Avia. Foruden de øvrige 11 Kirker (inclus. 2 Karbjerg), der altsaa vare ophørte at existere i 1524, savnes endvidere i Regnskabsbogen vghæltorp i Jelling Syssel, der nu er henlagt under Give Sogn og vel altsaa ogsaa var det allerede i 1524.

Resultatet bliver saaledes, at der fra c. 1340 til 1524 i Ribe Stift ikke er kommet en eneste Kirke til, men derimod — foruden at 1 sønderjydske Kirke er gaaet under ved Vandflod — 11 Kirker¹⁾ blevne nedlagte, vistnok paa Grund af, at de paagjældende Sogne ere blevne affolkede ved den sorte Død. Men af dette Resultat tør der formentlig drages to Slutninger: Den ene er den, at det, naar der i Tidsrummet 1340—1524, der dog var en Gjenrejsningens Tid efter en Forfaldsperiode, ikke er kommet en eneste ny Kirke til, bliver lidet sandsynligt, at der i selve den forudgaaende Forfaldstid fra 1250—1340 skulde være kommet nye Kirker til — undtagen maaske Klosterkirker ved Stiftelse af nye Klostre samt Kapeller —, og at der i alt Fald maatte kunne peges paa bestemte Data i saa Henseende, for at man skulde kunne tro noget Saadant, medens der i Virkeligheden, saa vidt os bekjendt, kun foreligger Vidnesbyrd om, at der allerede før 1340 er bleven nedlagt Kirker, saaledes Fitting og Lille Almstok Kirker i Vorbasse Sogn²⁾. Den anden Slutning er den, at der næppe

¹⁾ Næmlig i Almstok i Randbøl S., Orst (nu Aarst) i Lindballe S., Østergaard (nu Filskov i S. Omme S.), Sæthorp (nu Sejrup i Thyregod S.), Ughæltorp (Ullerup) i Give S., Findorp (Findrup i Herning S.), Fjelsestervang og Hærbugh (i Vorgod S.), Grouæ (i Haderup S.), Karbjerg (i Egtved S.) samt Dover (i Lintrup S.) i Sønderjylland.

²⁾ Se Dr. O. Nielsen: Slavs Herred S. 45—46.

paa Forhaand foreligger nogen Grund til at antage, at Udviklingen i Jyllands andre Stifter har været væsentlig forskjellig fra den i Ribe Stift, og at det særlig ikke er rimeligt, at Virkningerne af den sorte Død i Retning af Kirkers Nedlæggelse udelukkende skulde have gjort sig gjældende i dette Stift. Ogsaa for de andres Vedkommende nævnes flere Kirker, som forlængst ere nedlagte og som ikke nævnes i Regnskabsbogen af 1524 og altsaa synes nedlagte forinden; saaledes nævnes Dyrby og Hvidsteen i Gassum Sogn (Nørhald H.), Mejlby i Harridslev Sogn (Støvring H.), Aalsrode i Aalsø Sogn (Sønder H.), Hinne-rup i Grundfør Sogn (V. Lisbjerg H.) og Brand i Them Sogn (Vrads H.) — alle i Aarhus Stift (s. Trap V S. 558, 567, 593 og 633, VI S. 40 og 144), uden at Tidspunktet for deres Nedlæggelse findes betegnet. Der maatte derfor kunne paapeges bestemte Data, som talte for en Forøgelse af Kirketallet i de tre jydske Stifter fra 1250 til 1524 jævnsides med den foran paaviste Nedgang i Ribe Stift, for at man skulde kunne tro derpaa — og tilmed paa en betydelig Forøgelse. Men saa vidt mig bekjendt, foreligger der ikke andet Datum end det, som Prof. Erslev mener at have fundet i Knytlinga Sagas Tal. Vi skulle derfor nu betragte disse lidt nærmere.

Jeg hører ikke til dem, der paa Forhaand ere tilbøjelige til at have Mistillid til disse Tal. De forekomme mig tværtimod for bestemte til at forudsættes grebne ud af Luften, og naar man betænker, at der fra det 13.—14. Aarh. foreligger saa nøjagtige og fuldstændige Opgivelser over Kirketallet som Avia's Kirkeliste for Ribe Stift, Roeskilde Jordebog for Sjællands Stift og Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog, er der al Grund til at tro, at man i det 13. Aarhundredes sidste Halvdel

har havt fuldstændig Rede paa Kirketallet i hvert enkelt Stift, og det forekommer mig ikke urimeligt at tro, at der har foreligget Forfatteren af Knytlinga Saga, om ikke just saadanne egentlige Kirkelister, saa dog Meddelelser om deres Resultater og Hovedsummer. Den Mistro, som Historikerne have til Sagaens historiske Beretninger, er der derfor næppe Grund til paa Forhaand at udstrække til de statistiske Data i Kap. 32; kun hvis Tallene selv ved nærmere Betragtning vise sig urimelige eller dog usandsynlige, er der Grund til at forkaste dem. Dog maa jeg strax tilføje, at Forf. af Knytlinga Saga naturligvis meget vel kan have gjort sig skyldig i Misforstaaelser og begaaet Fejltagelser ved Benyttelsen af de herom meddelte Data, og noget Saadant maa maaske netop for Jyllands Vedkommende antages at have været Tilfældet, for saa vidt angaar Opgivelserne for de enkelte Stifter.

Sammenstilte vi nemlig nu Knytlinga Sagas Tal — under den foran nærmere hævdede Forudsætning, at de ere „store Hundreder“ — med det foran konstaterede Kirketal for Aar 1524, idet vi for Sammenligningens Skyld overføre til Aarhus Stift de i 1395 til dette Stift fra Viborg Stift henlagte fire Herreder, faa vi følgende Tal:

	Knytlinga Saga:	Aar 1524:
	Kirker	Kirker
Vendelbo Stift . . .	180	194
Viborg — . . . (290 ÷ 42 =)	248	251
Aarhus — . . . (250 + 42 =)	292	c. 375
Ribe — . . .	384	297
	676	667
Hele Jylland . . .	1104	1117

Der er en altfor stor Overensstemmelse imellem dette Summatal for hele Jylland saa vel som i Opgjørelsen for Viborg Stift, til at disse Tal kunne være grebne ud af Luften. Paa den anden Side synes Uoverensstemmelsen i Opgjørelserne for Aarhus og Ribe Stifter saa store, at Knytlinga Sagas Tal for hvert af disse Stifter næppe kunne være rigtige. Men det vil ses, at Tallene for begge Stifter tilsammen stemme temmelig nær. Lader det sig da ikke antage, at Forfatteren, hvem Opgjørelserne maaske kun have foreligget i Hovedsummer for de enkelte Herreder eller Sysler og som selv vel kun har havt et overfladisk Kjendskab til Forholdene, fejlagtig kan have henført t. Ex. den større Del af Lover Syssel, de op til Ribe Stift stødende Herreder Lysgaard, Hids, Tyrsting-Vrads, Nim, Hatting og Bjerre med deres c. 75 Kirker til Ribe istedenfor til Aarhus Stift? — Det forekommer mig i alt Fald rimeligere at antage noget saadant, end at Forfatteren har grebet Tallene for Aarhus og Ribe Stifter ud af Luften og dog er truffet til at ramme det samlede Tal for begge Stifter saa nær.

Man vil imidlertid nu maaske indvende imod den her gjorte Sammenstilling, at jeg kun har faaet Tallene til at stemme saa nær i Hovedsummen ved at medregne for 1524 endel Kirker, som Knytlinga Saga næppe har havt for Øje, nemlig de Klosterkirker, der ikke tilige vare Sognekirker. Jeg skal strax indrømme, at ogsaa jeg finder det sandsynligt, at Knytlinga Sagas Tal kun gjælde de egentlige Sognekirker, altsaa i det Væsenlige de samme, som ere medtagne baade i Avia og i Regnskabsbogen; men jeg har netop ikke villet udelade Klosterkirkerne af ovenstaaende Sammenstilling, for

at man ikke skulde beskylde mig for at stræbe efter at gjøre Kirketallet i 1524 saa lille som muligt. Fjærne vi nu imidlertid de Kirker, der vare blot og bar Klosterkirker, samt Kapeller, bliver det for de større Byers Vedkommende 10 i Viborg Stift, 7 i Aarhus Stift og 4 à 6 i Ribe Stift, hvorhos i alt Fald nogle af de udenfor Byerne anførte Klosterkirker næppe tillige have været Sognekirker. Antallet af egentlige Sognekirker i 1524 har saaledes været imellem 1080 og 1090, altsaa vel omtrent 20 mindre end angivet af Knytlinga Saga. Da det nu imidlertid er givet, at alene i Ribe Stift ere 12 Kirker forsvundne imellem 1330 og 1524, bliver denne Forskjel snarest mindre, end man skulde vente, thi der er Grund til at antage, at Regnskabet af 1524, ligesom det notorisk har forbigaaet nogle af de nu eksisterende Kirker, endvidere kan have forbigaaet enkelte Kirker, som nu have ophørt at existere, foruden de foran nævnte 5 Kirker i Viborg og Aarhus Stifter. Saaledes findes det ifølge Dr. Henry Petersen (s. Aarb. f. nord. Oldkyndighed f. 1889, S. 100) i 1583 eksisterende Brøndum Sogn (i det nuværende Salling Sogn) i Slet Herred ikke nævnt i Regnskabsbogen; jfr. ogsaa S. 289.

Vi tilføje hosstaaende Oversigt over Forholdene i 1524 (efter den foregaaende Opgjørelse) og i 1874, som viser de Forandringer, der ere foregaaede i de mellem-liggende 350 Aar.

Af de 14 Kirker, som ere komne til imellem 1524 og 1874, hørte 1 tidligere til Sønderjylland; de 11 findes dels i Byer, der først ere opstaaede efter den Tid (Fredericia (2), Frederikshavn, Silkeborg og Skanderborg), dels i Slotte, som ligeledes ere yngre (Rosenholm og Støvringgaard), dels paa Smaaøer, som tidligere ingen

	1524				Nedlagte efter 1524		Tilkommet efter 1524.	I Alt 1874.	Tilkommet efter 1874.
	i Alt kon- stateret	deraf		paa Landet	i Byerne.	Tilkommet			
		p. Landet og i Byer med 1 Kirke.	i Byer med flere Kirker.						
Vendelbo Stift	194	—	—	2	—	2	194	4 Fil.-K.	
Viborg Stift (incl. Læssø)	251	15	10	8	21	—	222	2 —	
Aarhus Stift	c. 375	10	c. 7	34	11	7	337	2 Valgm.	
Ribe Stift, kongerigsk Del	248	8	6	4	11	5	238	{ 3 Fil.-K. 4 Valgm.	
	1068	33	c. 23	48	43	14	991	9 (+ 6)	
Ribe Stift, sønderjydske Del	49	—	—	—	—	—	12	—	

1) Heraf 3 Klosterkirker, der ikke vare Sognekirker (Vestervig, Mariager og Øm).

Kirke havde (Anholt, Thunø, Hirtsholmene og Venø). Kun paa Fanø ere de to Kirker i Norby og Sønderbo komne istedenfor den gamle Kirke, der laa midt paa Øen, og saaledes et Sogn bleven delt i to; ellers er Frederiks Kirke paa Alheden det eneste nye Sogn, der er kommen til i Jylland. Da der nu, som foran berørt, saa vidt mig bekjendt, ikke foreligger Data, som pege paa Oprettelsen af nye Sogne udenfor Byerne i de nærmeste to Aarhundreder før 1524, er der al Grund til at tro, at Sogneinddelingen allerede paa et meget tidligt Tidspunkt, og vel allerede i det 12. Aarh., har været fastslaaet og tilendebragt, saa at man forgjæves fra Forandringer i den, d. e. fra Kirketallet i Landdistrikterne (der — bortset fra Smaaøerne — vistnok senere kun er blevet forøget ved Opførelsen af Klosterkirker), vil søge at hente Beviser for en Stigning af Folketallet. Først i de sidste 25 à 30 Aar har man begyndt at dele Sogne og opføre nye Kirker, fordi det voxende Folketal i Forbindelse med store Afstande har gjort Trangen til flere Kirker følelig.

Betragte vi paa den anden Side den Nedlægning af Kirker, som har fundet Sted, da er det notorisk, at der udenfor Byerne er bleven nedlagt i Ribe Stift mindst 12 Kirker før 1524 og i hele Jylland 48 efter 1524. Største Delen af disse maa — ligesom af de 43 Kirker, for en stor Del Klosterkirker, i Byerne — antages at være blevne nedlagte i Tiden før 1650 og vel navnlig i det 16. Aarh, thi i Arent Berntsens Fortegnelse over samtlige danske Sogne¹⁾ har jeg kun fundet 4 af dem

¹⁾ Denne Fortegnelse er overordentlig skjødesløst affattet, Tallene ere ofte urigtige, endel Sogne ere forbigaaede, som findes

nævnte (Brandstrup i Viborg Stift, Tvenstrup i Aarhus Stift samt Ullerup og Kongsted i Ribe Stift). Det maa saaledes antages, at de c. 60 Sogne, som ere slettede af det oprindelige Sognetal udenfor Byerne i Jylland, ere blevne nedlagte i Tidsrummet fra c. 1250 til c. 1650, og om man end ikke heri vil se et Vidnesbyrd om, at Folketallet i alt Fald i nogle Perioder af dette Tidsrum har været aftagende, saa vil man i hvert Fald i Forandringerne i Kirkernes Antal endnu mindre kunne søge noget Bevis for, at Folketallet i dette Tidsrum har været i en regelmæssig, jævn og stadig Stigen.

Hvad endelig Knytlinga Sagas Tal angaar, turde den foranstaaende Undersøgelse i hvert Fald have godtgjort, at man for Jyllands Vedkommende kun ved at forstaa „hundrede“ paa samme Maade som i andre islandske Sagaer om „store Hundreder“ kan faa Overensstemmelse med de virkelige Forhold, om ikke for de enkelte Stifter, saa dog for Jylland som Helhed, men at tillige under denne Forudsætning Overensstemmelsen bliver saa stor, at der aldeles ikke synes Grund til at

nævnte 1524 og endnu existere (saaledes nævnes paa Mors kun 23 istedenfor 32 Sogne). og mange af Navnene ere saaledes skrevne, at det er særdeles vanskeligt at identificere dem (saaledes skrives Chime for Lime, Koszmus for Rosmus, Hassleff for Hvorslev; Rud maa være Rind, Hold maa være Hylke o. s. fr. Men selv efter ret dristige Konjekturen bliver der en Del Navne tilbage, som det i alt Fald ikke har været mig muligt at forklare, samtidig med, at der savnes adskillige andre, som dog synes at ligge hine for fjærnt, til at man tør tro, at det skal være disse (saaledes Nerumb i Rinds Herred, hvor Roum savnes, Winding i Ulvborg H., hvor N. Felding savnes, Fare i V. Horne H., hvor Ho savnes, Ølørup i Gjording H., hvor Aastrup savnes, o. s. fr.). Men der findes heller ikke i Regnskabsbogen af 1524 Navne, hvorpaa disse synes at passe.

forkaste Sagaens Summatal som upaalideligt, medmindre dets Urigtighed ad andre Veje kan positivt godtgjøres.

Vende vi os dernæst til Betragtningen af Øerne, vil en tilsvarende Undersøgelse som den foranstaaende ikke her kunne gennemføres for Fyns Stifts Vedkommende. Regnskabsbogen af 1524 angiver nemlig kun Kirkerne i det egentlige Fyn, derimod ikke paa Smaaøerne (undtagen Thorsing), Langeland, Laaland og Als. Det er muligt, at man for disses Vedkommende ved Hjælp af topografiske Værker og Arkivstudier vil kunne skaffe oplyst, hvorvidt de nu eksisterende Kirker paa disse Øer alle eksisterede i 1524 og hvorvidt der har eksisteret Kirker, som nu ikke findes; men en saadan Undersøgelse ser jeg mig for Øjeblikket ude af Stand til at finde Tid til, og desuden vilde det jo vanskeligt derved kunne godtgjøres, at den Kirkeliste, som ad saadan Vej udarbejdedes for 1524, virkelig blev fuldstændig og udtømmende. Jeg skal derfor indskrænke mig til at bemærke, at en direkte Sammenligning med Tilstande i Nutiden — der fandtes 1874 i de omhandlede Landsdele 292 Kirker — vel kan vække Tvivl om, hvorvidt Knytlinga Sagas „tre hundrede Kirker“ kan forstaaes som store Hundrede, eller, naar det forstaaes saaledes, kan anses for troværdigt. Det vilde nemlig sige, at, medens der i Jylland fra c. 1250 til 1874 skulde have fundet en Nedgang af c. 9 p. Ct. Sted i Kirketallet (103), skulde der i Fyn med Laaland og Als være bleven nedlagt c. 68 eller over 18 p. Ct. eller dog, saafremt Sagaens runde Tal tør opfattes som afrundede opad, henimod disse Tal, hvoraf største Delen maatte være nedlagt før 1524, da der efter 1524 af de i Regnskabsbogen for selve Fyn nævnte Kirker kun er

forsvundet 10. Overfor de foran oplyste Resultater for Jyllands Vedkommende tør dog denne Tvivl, tilmed bygget paa meget ufuldstændige Data, næppe berettigede til at forkaste den ellers almindelige Forstaaelse af Tallet hundrede i islandske Sagaer, saa meget mindre, som vi ogsaa for Sjællands Vedkommende ved denne Forstaaelse i hvert Fald naa til en langt nærmere Overensstemmelse med de for 1370 konstaterede Forhold end ved den modsatte Forstaaelse.

For Sjællands Vedkommende haves i Roeskilde Biskops Jordebog af 1370 et Middel til at konstatere Kirketallet paa en Tid, der kun ligger c. 120 Aar efter Knytlinga Saga; kun maa det ligesom overfor Regnskabsbogen af 1524 erindres, at den ikke tilsigter at give en fuldstændig Fortegnelse over Stiftets Kirker, men kun over dem, der gave Tiende til Roeskilde Biskop („Decime episcopales per singulas provincias terre Syalendie“ er Fortegnelsens Overskrift). Derfor savnes nogle enkelte Kirker, som dog vides at have eksisteret dengang, saaledes Sorø og Præstø (Klosterkirker), ligesom selve Roeskildes og Københavns Kirker ikke ere opførte paa Listen. I sin Helhed synes den dog temmelig fuldstændig; den tæller — inklusive Møen — 383 Kirker¹⁾, og naar hertil føjes Roeskilde og Københavns Kirker (s. nedenfor), bliver det 402 Kirker, medens Sjællands Stift (s: Sjælland og Møen) nu (bortset fra de i de sidste Aartier tilkomne (8) Fialkirker og (2) Valgmenighedskirker samt de (18) københavnske Stiftelser og Hospitaler med Kirker) har 418 Sognekirker, hvoraf 17 i København og Roeskilde — altsaa 401 overfor hine 383 Kirker. Da 12 af disse

¹⁾ Egentlig 384, men Pedersborg er nævnt to Gange.

sidste ikke existere nu¹⁾), savnes altsaa af de nuværende 30. Af disse vides imidlertid de 19 at være af yngre Dato (Hornbæk, Hellebæk, Gilleleje, Fredensborg Slotskirke, Kronborg, Frederiksborg Slotskirke, Helsingørs Hospitalskirke, Hillerød Hospitalskirke, Hørsholm, Dragsholms Kapel, Frederiksberg, Vallø, Vemmetofte, Ledreborg, Hylleholt (tidligere under Faxe), Frydendal, Holsteinborg, Omø, Nyord), medens Slagelse Hospitals Oprindelse er usikker og det i alt Fald er tvivlsomt, om Aggersø har havt Kirke saa tidligt. De øvrige 9 ere: Sorø Klosterkirke (opført af Absalon), Præstø (St. Antonii Klosters Kirke), Helsingørs St. Mariæ Kirke (Sortebrødre Klosters Kirke fra 1242), Raklev i Arts Herred, hvis Kirke vides at være ombygget 1547, men som dog altsaa ikke med Sikkerhed tør siges at have eksisteret i 1370, og Phanefjord paa Møen, for hvis Oprindelse Tidspunktet ikke er mig bekjendt; endvidere følgende Sogne, der af H. Knudsen („Danmark i Middelalderen, 1. H. Kbhvn. 1834“) „ere tilføjede efter Diplomer“ til Jordebogens Kirkeliste: Herløv i Sokkelunds Herred, Roholte i Faxe Herred og Korsør; endelig nævner Biskopsbogen istedetfor Aunsø i Skippinge og Holmstrup i Tudse Herred, der tidligere have udgjort 1 Sogn, den ene Kirke: Læsyøholm. Endvidere har Knudsen tilføjet den ikke længer eksisterende Løghæ Kirke, der omtales 1164 og 1181 som et Kapel i Gesleue (Gjerslev) Sogn i Løve Herred, og endelig kan tilføjes Bistrup Kirke ved Roeskilde og Vredsløse Kirke (i Herlufsholm S.). Skjøndt det saaledes er noget usikkert, hvor

¹⁾ Nemlig: St. Hans i Ringsted, Vor Frue i Slagelse, Slauorp, Lathby, Arløse, Boghesø, Riisby, Lustthorp, Knarthorp, Frythenløff, Gl. Kjøge Kirke, Bagsværd.

mange af de sidst nævnte 12 forbigaaede Kirker der tør antages at have existeret i 1370, synes det dog at turde antages om 9 à 10 af dem, og der vilde saaledes blive over 390 Kirker foruden Kirkerne i Kjøbenhavn og Roeskilde. For Roeskilde nævner Knudsen efter Meyers og Behrmanns Beskrivelser over Roeskilde 15 Sognekirker, der alle synes at have været opførte i det 12. og 13. Aarh. I Kjøbenhavn fandtes i den sidste Del af det 13. Aarh. 4 Sognekirker: Vor Frue, St. Peders, St. Clemens og St. Nicolai. Vi faa saaledes for Sjælland og Møen et Antal af omtr. 410 Kirker istedenfor det foran givne Tal 402 (Styffe: „omkring 408 kyrsocknar“). Til dette Antal Sognekirker maa utvivlsomt endnu føjes nogle Klosterkirker. Af Klostre fandtes nemlig i 1370 foruden de alt nævnte følgende, der vistnok alle tør antages at have haft deres særlige Kirke: i Roeskilde, foruden det til Vor Frue Kirke hørende St. Mariæ Kloster, mindst 4 (og derhos et St. Jørgens Kapel), nemlig St. Claræ Kloster (i hvilket Erik Menveds Dronning indtraadte), St. Agnetes Kloster (stiftet 1264), Sortebrødre Kloster (hvis Kirke indviedes 1254, nu Roeskilde Jomfrukloster) og Graabrødrenes Kloster, i Kjøbenhavn 3, nemlig Graabrødre Kloster (stiftet 1238), Helligaands Kloster (der formenes at være ældre og hvis Kirke er den nuværende Helligaandskirke) og St. Jørgens Kapel; Slangerup Kloster (fra omtr. 1100), Holbæk Sortebrødre Kloster (stiftet 1269 eller 1275), Kallundborg Graabrødre Kloster (stiftet 1239, Kirken indviet 1279), Vordingborg Sortebrødre Kloster (stiftet 1253), Næstved 2 Klostre (Graabrødre Kl., stiftet 1239, og Sortebrødre Kl., bygget 1242), Ebelholt Kl. i Tjæreby Sogn (stiftet omtr. 1175), Esrom Kl. (stiftet før 1150), Skov-

kloster (nu Herlufsholm, stiftet 1135) og Antvorskov Kl. (fra det 12. Aarh.) — i Alt 18 Kirker, som, for saa vidt der ikke blot spørges om Sognekirker, yderligere maa føjes til Jordebogens Kirkeliste, hvorved Tallet for Sjælland—Møens Vedkommende gaar op til henved 430 (Styffe: „omkring 408 kyrksocknar och 34 kloster“, altsaa endog 442 Kirker).

Jordebogen omfatter imidlertid ikke blot Sjælland og Møen, men ogsaa de under Biskoppen af Sjælland hørende Kirker paa Rügen, der fra sidste Halvdel af det 12. Aarh. til 1438 hørte under Sjællands Stift. I selve Kirkefortegnelsen ere de ikke optagne, men den slutter dog med de Ord: „Summa Ecclesiarum parochialium per Dyocesis Roskildensem cum terra Ruyæ & Roskildis & Hafnis“ og senere findes de nævnte hver især med deres Afgifter, hvorefter Antallet af dem var 30 (31?). Føjes dette Tal til de 383 nævnte Kirker og de 19 ikke særlig nævnte Kirker i Roeskilde og Kjøbenhavn udkommer 432¹⁾; lægges hertil de foran nævnte c. 28 Kirker, som maa have existeret i 1370, men ere forbigaaede, bliver det samlede Antal c. 460, hvoraf omtr. 440 Sognekirker. Hertil maa man efter Knytlinga Sagas udtrykkelige Ord føje Kirkerne paa Falster²⁾, som vi derfor heller ikke have medregnet

¹⁾ Det maa altsaa enten bero paa en Fejltælling (eller Skrivefejl), naar hint Kirkelistens Summatal lyder paa IIII^c, cum XXII Ecclesiis (hvortil Langebek i Noten har føjet 3: 422) — eller ogsaa maa kun 9 af Kirkerne i Roeskilde og Kjøbenhavn have været medregnede blandt „Tiendekirkerne“.

²⁾ Det kan maaske være tvivlsomt, om Falster virkelig har hørt til Sjællands Stift. Det fremgaar dog af flere Data, at Forbindelsen imellem Laaland og Falster i ældre Tid ikke har været saa inderlig, som senere; saaledes anfører Dr. O. Nielsen

under Fyns Stift. Paa Falster viser nu Kong Valdemars Jordebog, at der har existeret — ligesom nu — 28 Sognekirker udenfor de to Byer, af hvilke Nykjøbing foruden sin Sognekirke, der blev nedbrudt 1532, tillige havde en Graabrødre Kirke, der er den nuværende Sognekirke. Vi faa saaledes overfor Knytlinga Sagas 491 Kirker et virkelig konstateret Antal af c. 490 Kirker, hvoraf c. 470 Sognekirker. Der er saaledes omtrent det samme Forhold imellem disse Tal, som der er for Jyllands Vedkommende, og der er i sig selv aldeles intet Urimeligt i at antage, at omtrent en Snes Kirker i det udstrakte Sjællands Stift kan være bleven nedlagt i de imellem Knytlinga Saga og Roeskilde Biskops Jordebog liggende 100 à 120 Aar, i hvilke Borgerkrigene, Landets Opløsning under Christoffer II og efter hans Død og endelig den sorte Død falde.

Ligesom saaledes de her oplyste Data baade for Jyllands og for Sjællands Stifts Vedkommende tale for at forstaa Sagaens Tal om „store Hundrede“, saaledes tale de yderligere for Troværdigheden af disse Tal, og den Tvivl, som der bliver tilbage med Hensyn til det kun delvis belyste Fyns Stift, kan næppe omstøde dette Resultat.

Jeg har her kun beskæftiget mig med det nuværende Danmark, dels fordi det særlig er dette, hvis

(„Om Sysselinddelingen i Danmark“, S. 84), at Falster havde sit eget Landsting, der var Sjællands Landsting underordnet, og at Erik, der var gift med Knud den Helliges Datter, nævnes 1131 som „Falstræ præfecturæ vir“, hvorimod Venderfyrsten Prislavs Søn Knud, der 1183 døde som Munk i Odense, havde Laaland alene i Forlening.

Forhold det interesserer mig at faa oplyst, og dels fordi jeg ikke har et tilsvarende Materiale for Slesvigs og Skaanes Vedkommende og ganske savner Tid til at søge et saadant fremskaffet. Jeg skal derfor kun udtrykkelig bemærke, at jeg ikke har forbigaaet disse Landsdele, fordi det falder vanskeligt der at finde Overensstemmelse imellem Knytlinga Sagas Tal og hvad der ellers foreligger om Kirketallet i senere Tider; thi særlig med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt „hundrede“ bør forstaaes som „et stort Hundrede“, vil der aldeles intet Argument kunne hentes fra disse Tal. Paa den ene Side bliver nemlig vel Kirketallet i Slesvig ved denne Forstaaelse af Tallene end vanskeligere at bringe i Samklang med Nutidens Tal, men paa den anden Side vil den modsatte Forstaaelse gjøre Tallene for Skaane end mere usandsynlige, end de selv med denne Forstaaelse blive. Jeg skal om begge Landsdele indskrænke mig til følgende Bemærkninger:

Om Skaane Bispestol hedder det i Sagaen: „ nordenfor Øresund ligger Skaane og Halland. I Skaane er en Erkebispestol i Lund; det er den ottende Bispestol i Danmark; i dette Bispedømme ere halvfjerde hundrede og tre Kirker“ — altsaa 423. Hertil skal maaske føjes Bornholms 14 Kirker, der findes særskilt anførte længere nede. Men ifølge Ar. Berntsen fandtes der i 1656 alene i Skaane og Bleking 423 (394 + 29) Kirker, hvortil kom for Halland 91 og for Bornholm 15 Kirker, i Alt 529. Imellem de saaledes foreliggende Data lader der sig næppe bringe Overensstemmelse, og man har altsaa, indtil bedre Oplysninger maaske tilvejebringes, kun Valget imellem at antage en Tilvæxt mindst af 91

Kirker eller en urigtig Benyttelse af de Forf. til Knytinga Saga meddelte Data.

Hvad angaar Slesvig Stift, er det næppe rigtigt, at der her har været en saa uhyre Nedgang i Kirketallet fra det 13. Aarh. til Aar 1500, som H. Olrik antager, naar han siger: „Sammenstille vi dette Tal (420) med det Kirketal, Prof. Erslev i sin Afhandling anfører for Slesvig Stift ved Aar 1500, nemlig 226, ser vi en uhyre Tilbagegang, nemlig med 194“. Selv om man tager baade Vandfloderne og den sorte Døds Ødelæggelser i Beregning, bliver det lidet sandsynligt, at Kirketallet ved Aar 1500 kun skulde være lidt over det Halve af, hvad det var i det 13. Aarh. Men det er næppe heller rigtigt at sammenstille Tallene 420 og 226. I „Den danske Stat“ (Kbhvn. 1862) angiver Baggesen Antallet af Kirker i Slesvig, bortset baade fra „Ribe Biskops Distrikt“ og Als og Ærø til 233. Det er derhos notorisk, at der siden 1790 er gaaet 3 Kirkesogne under, der nu staa afsatte paa Søkortene som Grunde, og at den store Vandflod, der i 1634 bortrev den største Del af Nordstrand, „alene paa denne Ø bortskyllede 1332 Huse og 30 Vejrmøller og i Alt berøvede 15,000 Mennesker Livet“ (Bergsøe I, S. 303). Det maa vel altsaa have været henvend en Snes Sogne, som dengang gik til Grunde. Før 1634 har saaledes Kirketallet utvivlsomt været mindst 250. Paa den anden Side synes der nogen Grund til at antage, at den med Forholdene kun lidet bekjendte Forf. af Sagaen her har begaaet Fejl ved Benyttelsen af de ham foreliggende Oplysninger; thi Øen Als nævnes udtrykkelig baade som hørende under Hedeby og under Fyns Biskop. Men er den medregnet, bliver Nedgangen kun fra c. 405 til c. 250, altsaa betydelig mindre, end

af Olrik antaget. (Umuligt er det vel end ikke, at ogsaa de under Ribe Biskop hørende sønderjydske Sogne ere blevne talte to Gange. I saa Fald skulde det for „Hedeby Bispestol“ kun være c. 355 Kirker, og Tallet vilde da i det 16. Aarh. kun være bleven forringet med c. 100 Kirker.) Betydelig som denne Nedgang er, kan den dog næppe siges at have været umulig eller blot helt usandsynlig, naar man betænker, at den nu af Vand dækkede Strækning imellem Halvøen og de vestlige Øer i sin Tid har været Land, saa at Halvøens vestlige Grændse har gaaet „langs med en Linie, trukken $\frac{1}{2}$ Mil vest for den nordvestlige Del af Føhr ned langs den vestlige Side af Øen Sild“, samt at Øen Romø endnu i 1210 kun ved en Bæk skal have været skilt fra det faste Land, og Manø endnu i 1312 skal have været sammenhængende med Fanø og kun skilt fra Romø ved en Aa¹⁾).

Prof. Erslev anfører imidlertid foruden den her imødegaaede formentlige Forøgelse af Kirketallet endnu et Datum, som skulde tyde paa en Stigning i Folketallet i det her omhandlede Tidsrum, nemlig at „Arkitekt Løffler, denne grundige Kjender af vore gamle Kirkebygninger, mundtlig har meddelt (mig), at efter hans Iagttagelser er en hel Række af danske Kirker i Midlaldrens sidste Tid blevet stærkt udvidede, især ved Forlængelse af Skibet“. Der foreligger imidlertid — ganske vist nærmest for den umiddelbart efter Reformationen følgende Tid — et Datum til Forklaring af

¹⁾ Bergsøe, Den danske Stats Statistik, I S. 303.

det anførte Faktum, som rigtignok, saa paafaldende det i første Øjeblik lyder, peger paa den helt modsatte Grund til Udvidelse end en Forøgelse af Folkemængden — nemlig den, at de paagjældende Kirker udvidedes netop paa Grund af Befolkningens Aftagen, nemlig fordi de fremtidig skulde gjælde for to istedenfor ét Sogn. Alene for Tiaaret 1551—60 er der i de af C. F. Bricka udgivne „Kancelliets Brevbøger“ anført ikke mindre end 13 Tilfælde, i hvilke det tillades eller paa-bydes at nedbryde eller tillukke Sognekirker, dels fordi de vare brøstfældige, dels fordi Folketallet i Sognet var blevet saa ringe, og i flere Tilfælde siges det da udtrykkeligt, at Materialet fra de nedbrudte Kirker skal bruges til at istandsætte og forbedre den Kirke, hvortil Beboerne fremtidig henvises. Det er da ikke usandsynligt, at man i saadanne Tilfælde oftere har benyttet Lejligheden til at udvide den anden Kirke, der maaske var i en ikke meget mindre brøstfældig Tilstand end den, der skulde nedbrydes; dette berettes ogsaa om forskellige Kirker, saaledes Brabrand, Hvirring, Sevel og Brorstrup Kirker (se Trap VI S. 37, 168 og 352, V S. 352; jfr. Beretningen om, hvorledes Odder Kirke blev Korskirke VI S. 66). Men Aarsagen til Udvidelsen bliver da, som sagt, ikke at søge i Folkemængdens Tiltagen, men tvært imod i dens Aftagen og ringere Velstand. Og det tør da vistnok antages, at denne Aarsag ikke just er kommen tilstede først i Tiden efter 1524, men at den allerede gennem længere Tid er bleven følt, men at man efter Reformationens Gjennemførelse lettere har kunnet naa at faa Samtykke til de paagjældende Kirkers Nedbrydelse, hvortil Trangen ogsaa først blev ret følelig, eftersom de bleve mere brøstfældige og trængte til

mere eller mindre omfattende Reparationer, eller Byrden ved at underholde en Præst blev altfor trykkende for den efterhaanden formindskede Menighed¹⁾. Ogsaa fra Tiden før Reformationen foreligger der dog enkelte Vidnesbyrd, som gaa i samme Retning; saaledes hedder det, at Vorbasse Kirke i Anledning af to mindre Kirkers Nedlæggelse blev udvidet til en Korskirke. Derimod er det klart at Befolkningens stærke Formindskelse ved en Pest o. lign. Aarsager ikke i og for sig opfordrer til at

¹⁾ Jfr. som Exempler: Aab. Brev af 24. Okt. 1560: „da Sognepræsten til Hatting Kirke har 2 Sogne og desuden hver Søndag skal gjøre Tjeneste paa Bygholm Slot, og da det ene Sogn, Jercknaver (Eriknaur) siges kun at have 7 Gaarde og 2 Bol, skal dette Sogns Kirke nedbrydes og Sognefolket dertil søge til Hatting Kirke. Hvad Sten, Tømmer, Klokker og Ornamenter, som findes i Jercknaver Kirke, skal anvendes til Hatting Kirkes bedste“. — Skr. af 14. Juli 1551: „Da Hr. Jep, Sognepræst til Øfuervedrup (Everdrup), har begjært, at hans Annexkirke (Bøgesø) maa ødelægges paa Grund af det tilliggende Sogns Ringhed, skal han gjøre dette ...“. — Aab. Br. af 2. Okt. 1558: „at Jernit Kirke skal nedbrydes og Sognefolket herefter søge til Hamel Kirke, da Præsten ikke kan gjøre tilbørlig Tjeneste i Hamel, Jernit og Voldby Kirker hver Søndag og Jernit Kirke er meget bygfalden ligesom Sognet kun bestaar af 6 Gaarde og 1 Bol. Ornamenter, Klokker, Kalk, Sten, Tømmer og andet, som findes i Jernit Kirke, skulle anvendes til Hamel Kirkes bedste ...“. — Aab. Br. af 22. Juli 1552: „at Gretttruppe Sogn i Harretz Herred i Salling skal danne et Sogn med Jungit Sogn og at Gretttrup Kirke med Sten, Tømmer, Klokker og andet skal anvendes til Jungit Kirkes Bygning og Forbedring, da de to Sogne for Armods Skyld ikke begge kunne holdes vedlige eller underholde deres Sognepræster tilbørlig“. — Aab. Br. af 26. Aug. 1553: „at Kongen har befaleet at nedbryde Vester Alling og Skørring Kirker i S. Hald Herred, da der kun er faa Gaarde til dem, saa de ikke kunne holdes vedlige“ o. s. v. Jfr. yderligere 1551—55 S. 174, 212, 284 og 348, og 1556—60 S. 11, 15, 216 og 425.

nedbryde Kirkerne, saa længe de ikke behøve Restaurationer, og man vilde derfor heller ikke af den Omstændighed, at Kirketallet ikke var aftaget fra det 13. til det 16. Aarh., kunne drage den Slutning, at en Aftagen af Befolkningen ikke kunde have fundet Sted.

Idet jeg saaledes mener, at der lige saa lidt fra en Sammenstilling af Kirketallet ved Aar 1250 og i 1524, selv om begge lode sig konstatere med absolut Sikkerhed, lader sig drage nogen sikker Slutning til Folkemængdens Bevægelse enten i nedadgaaende eller i opadgaaende Retning, som man fra en Sammenstilling af Kirketallet i 1524 og i 1874 vilde komme til en rigtig Opfattelse af Folkemængdens Bevægelser i dette Tidsrum, forekommer det mig dog, at det Kirketal, som Knytlinga Saga angiver os og som efter det foran Anførte næppe uden videre tør forkastes som urigtigt, ikke er helt uden Betydning for en Vurdering af Folketallet paa hin Tid.

Selv om vi gaa ud fra, at Kirketallet i det 13. Aarh. ikke har været større end det foran for 1524 (og 1370) konstaterede Tal, faa vi dog for det nuværende Danmark (altsaa bortset fra Rügen, Als og de sønderjydske Sogne) et Antal af henved 1800 (c. 1780) Kirker¹⁾. Det Spørgsmaal paatrænger sig da: er det sandsynligt, at en Befolkning paa c. 340,000 Mennesker skulde have anset det for nødvendigt og skulde havt økonomisk Kraft til at bygge et saa stort Antal af Kirker — et Antal, som man 300 Aar senere ikke engang havde Folketal og

¹⁾ Heri er ikke medregnet det vistnok ikke ringe Antal Kapeller, som fandtes omkring i Landet, og om hvis Nedbrydelse eller Forsvinden der foreligger mange Vidnesbyrd.

økonomisk Evne til blot at vedligeholde? Er det sandsynligt, at man har bygget en Kirke — og ikke faa af dem vare jo store og pragtfulde — for gennemsnitlig omtr. hver 200 Mennesker, — altsaa for c. 30—40 Familier? Besvarelsen heraf beror paa et rent subjektivt Skjøn¹⁾; men jeg tilstaar, at mig forekommer dette lige saa lidet troligt, som det af Velschow postulerede store Folketal forekommer Prof. Erslev.

Saa fremt man erkjender, at der efter det foran Udviklede er al Grund til at antage, at Tallet „Hundrede“ i Knytlinga Saga lige saa vel som i de andre islandske Sagaer maa forstaaes som „et stort Hundrede“, maa man utvivlsomt endvidere erkjende, at dette ikke blot maa gjælde Kirketallet, men ogsaa Antallet af Skibpæner. Dette bliver i saa Fald ikke 850, men 940²⁾, — hvad der for saa vidt synes rimeligere, som Tallet 850 ogsaa forekommer Prof. Erslev mistænkeligt lille³⁾.

¹⁾ Det fortjener Opmærksomhed, at i Halland, hvor dog de store Afstande og den ringe Befolkningstæthed vilde gjøre det mere forklarligt, at der kun blev en meget lille Menighed til hver Kirke, kom der, naar Folketallet anslaaes til c. 32,000, omtr. 350 Indb. paa hver Kirke.

²⁾ Nemlig:

Slesvig Bispedømme	et hundrede og tredive Skibe	= 150
Ribe	— „11 tigr“ Skibe	= 110
Aarhus	— „9 tigr“ Skibe	= 90
Viborg	— hundrede Skibe	= 120
Hjørring	— „5 tigr“ Skibe	= 50
Fyns	— „10 tigr“ Skibe	= 100
Sjællands	— hundrede og tyve Skibe	= 140
Skaanes	— „halft annet hundrad“ Skibe	= 180
		<u>940</u>

³⁾ Jfr. hans Udtalelse l. c. S. 519: „Dernæst bør det dog bemærkes, at et Antal af 850 Skibe for Valdemar Sejrs Ledingsflaade ikke

Denne Forøgelse af Skipæntallet bringer nogen Modvægt mod den Reduktion, som Prof. Erslev mener at maatte foretage af de tre andre Faktorer, hvoraf Velschows Beregning er sammensat (hvert Skipæn i Gjennemsnit paa 30 Havne, hver sammensat af 4,8 Ejendomme, hver med 6,245 Beboere). Jeg føler mig imidlertid ikke fristet til at opretholde denne Beregning i dens Helhed efter de Grundskud, som Prof. E. har givet flere af dens Led, idet det navnlig maa erkjendes, at den „lange Slutningskjæde“, hvorved Velschow finder Havnenes Gaardtal, har vist sig at være af en overmaade skrøbelig Beskaffenhed, og at det Tillæg, som der gives det ved Beregningen udfundne Hovedtal, synes meget svagt begrundet. Da det dog maaske kunde tænkes, at yderligere historiske Undersøgelser kunde bringe noget mere Lys over disse Partier og fremskaffe nogle af de nu manglende Led i Slutningskjæden, vil det formentlig ikke være helt overflødigt at fremsætte nogle Modbemærkninger overfor Prof. Erslevs Kritik af de ovennævnte tre Faktorer, der, som foran bemærket, fore-

stemmer med andre Opgivelser derom. Jeg lægger mindre Vægt paa Krønikerne, hvori man vil finde Flaader paa 1200, 1500 og 1600 Skibe, men derimod paa, at en som det synes officiel Angivelse, der er hentet fra det nu tabte Registrum regni Dacie, angiver Flaaden til 1400 Skibe. Nu er det vel rimeligt nok, at Kong Valdemar og hans fyrstelige eller adelige Lensmænd har stillet en Del Skibe udover Bondeskibene fra Skipænene, og det kunde formodes, at Tallet 1400 omfatter begge Arter af Skibe; helt utroligt synes det dog, at Konge- og Lensmandsskibene, om man vil de egentlige Orlogsskibe, skulde have udgjort 550 Stykker.“ Efter vor Forstaaelse af Knytlinga Sagas Tal formindskes det sidstnævnte Tal dog med omtr. 100.

kommer mig at skyde endel over Maalet, navnlig for saa vidt angaar den anden og fjerde Faktor.

Med Hensyn til sidstnævnte, 6,245 Personer paa hver Ejendom, hvilket Tal Velschow har taget fra det i 1835 konstaterede Forhold for Husstandens Størrelse paa Landet, bemærker Prof. Erslev (S. 529): „Det er i sig selv klart, at det er meget usikkert at overføre dette Tal paa Danmark 600 Aar før, da de middelalderlige Forhold var i saa mange Forhold afvigende fra de moderne. Blot i de 25 Aar fra 1835 til 1860 er Forholdet i Danmark ændret saa stærkt, at der i 1860 kun regnedes 5,65 Personer paa hvert Jordbrug, ja, i Sverige kom der i 1880 kun 4,11 Personer paa hver Husholdning paa Landet. Forssell, der har anstillet en saa omhyggelig Undersøgelse af Sveriges Folketal i 1571, vover her kun at sige, at der vel var mindst 5 Personer paa hver Husholdning, højst 6 (eller i enkelte Provindser 7).“ Med al Erkjendelse af, at det altid er usikkert at drage statistiske Slutninger fra Nutiden til Middelalderen, maa det dog bemærkes, at man i dette Punkt ganske vist holder sig paa den forsigtige Side ved, som Velschow har gjort, at benytte Tallet for Husstandens Størrelse i 1835 for det 13. Aarh. Thi, som Prof. Erslev selv fremhæver, gaar Udviklingen bestemt i den Retning, at Husstanden i Tidens Løb bliver stadigt mindre. Vi finde saaledes, at i dette Aarh. har Husstandens gennemsnitlige Størrelse her i Landet været: 1801: 5,43 — 1840: 5,03 — 1860: 4,85 — 1880: 4,75. Overfor denne Udviklingsrække er man fuldt berettiget til at slutte, at Jordbrugets Husstand i det 13. Aarh. har været mindst lige saa stor som i det 19., og efter al Sandsynlighed større, og vi se jo da ogsaa, at Forssell, til Trods for,

at Husstandens gennemsnitlige Størrelse i Sverige nu kun er lidt over 4, for 1571 ansættes den til 5 à 6 (ja indtil 7). Og en Betragtning af Forholdenes Natur bestyrker fuldt ud den statistiske Slutning. Thi Ødslen med de personlige Kræfter, stort Folkehold, er netop et Særkjende for mindre udviklede Tilstande og for Naturalpræstationernes Tid; jo mere derimod Pengebetalings-Systemet trænger igjennem, desto mere nøjeregnende bliver man paa dette Punkt. Og at man i hvert Fald kommer de rette Forhold nærmere ved at gaa ud fra Tallet for 1835 end for 1880, turde være klart; thi i det mellemliggende Tidsrum har man jo netop fra Landbruget udskilt en Række af Virksomheder, der tidligere udførtes i hvert enkelt Landbrug for sig og krævede større Arbejdskraft: Brygning, Bagning og nu tilsidst Smør- og Osteproduktionen. Og endelig var vistnok Fordelingen i Aldersklasser dengang noget forskjellig fra den nuværende, navnlig saaledes, at Antallet af Børn og unge Mennesker var forholdsvis større, hvad da ogsaa gjør Husstanden talrigere (jfr. saaledes, at der i Danmark i 1870 kun var 426 p. m. under 20 Aar, medens der i Nordamerika til Trods for den betydelige Indvandring netop af Folk i den produktive Alder kom 492 p. m. paa disse Aldersklasser), ligesom Aftægtsfolk, der nu ofte opføres som en egen Husstand, dengang vistnok vedblivende hørte til Gaarden.

Men medens man saaledes næppe gjør sig skyldig i Overdrivelse — snarere det Modsatte — ved paa dette Punkt at overføre Nutidens Tal til Middelalderen, have utvivlsomt baade Velschow og Erslev taget et urigtigt Udgangspunkt for Bestemmelsen af dette Tal. Prof. E. angiver Tallet for 1860 til 5,65, idet der var

207,773 Jordbrug og Folketallet paa Landet var 1,171,239 Mennesker¹⁾. Men disse Tal kunne næppe bruges i denne Sammenhæng; thi under de 207,773 Jordbrug er indbefattet ikke blot Huse, der selvfølgelig ikke have Brug for saa stor en Husstand som Gaardene, men endog jordløse Huse, der dog slet ikke kunne betegnes som „Jordbrug“ og i hvert Fald falde ganske udenfor Havnenes ledingspligtige Gaarde. Som Udgangspunkt for Bestemmelsen af disses Befolkning bør man utvivlsomt tage „Proprietærer og Gaardmænd“ samt „Forpagtere“; af disse fandtes i 1880 69,489 mandlige og kvindelige Forsørgere med en samlet Husstand af 473,827 Mennesker (Hustruer, Børn og Tyende) — altsaa 6,82 pr. Husstand. 1860 vare Tallene henholdsvis 66,831 og 461,994 — altsaa gennemsnitlig 6,91; altsaa finder man ogsaa her en i Tiden nedadgaaende Bevægelse²⁾, og man vil derfor næppe gjøre sig skyldig i Overdrivelse ved at sætte Husstandens Størrelse paa Havnenes ledingspligtige Gaarde med et rundt Tal til 7.

Hovedinteressen knytter sig imidlertid til den anden Faktor, Antallet af Havne pr. Skipæn, og her er det navnlig, at Prof. Erslev forekommer mig at skyde betydeligt over Maalet, naar han vil bygge langt mere paa de faa, spredte og ufuldstændige Oplysninger fra Fyn og Jylland end paa de i hvert Fald fuldstændige Oplysninger fra Halland, og naar han mener at kunne

¹⁾ Dette er forøvrigt ikke Tallet for 1860, men for 1855; 1860 var det 1,241,345. Gennemsnitstallet bliver altsaa 5,97, hvilket kommer Tallet fra 1835 (6,245) betydeligt nærmere.

²⁾ For de tidligere Tællinger foreligge Opgjørelserne ikke klassificerede paa samme Maade; 1801 var i disse Klasser Familiens Størrelse 5,05 foruden Tyende (uden Tyende var Familiens Størrelse i 1880 kun 4,60).

opstille særlig Fyn som Type paa et dansk Landskab. Jeg vilde være tilbøjelig til at sige, at Jylland frembyder fuldt saa stor Lighed med Halland som med Fyn, eftersom Befolkningstætheden (nu) er i Halland 1508 Indb. pr. □ M. og i Jylland 1894, men i den fynske Øgruppe 3978. Og af de tre jyske Skipæn, hvis Havnetal kjendes, havde det ene netop Hallands Maximum (42), det andet dets Minimum (16), medens det tredie omtrent svarede til Hallands effektive Centrum (25), medens Maximum for de 8 fynske Skipæn bliver 30, Minimum 8 og Gjennemsnittet 16. Jeg indrømmer, at de Tal, der foreligge, ere saa faa, at man kan have grundet Betænkelighed ved at bygge et almindeligt Resultat paa dem; men vil man overhovedet benytte dem, ere de Slutninger, som Prof. E. drager, næppe rigtige. Jeg skal ikke opholde mig ved hans Udtalelse om, at „man kan kun benægte Sandsynligheden, men ikke Muligheden“ af, at „de c. 820 helt ukjendte Skipæns Havnetal kunde være 8“; jeg for mit Vedkommende anser dette, som jeg ret strax skal oplyse, ligefrem for umuligt; men jeg vil blot spørge, hvad Prof. E. vel vilde have svaret, dersom man fra modsat Side havde villet gjøre gjældende, at Alt, hvad der gik under 40 Havne, maatte være Undtagelser, — og dog vilde dette være langt mere berettiget, da det jo i Abels Forordning af 1251 siges, at et Skipæn skal være 48 Havne.

Det er væsentlig de fynske Skipæn, paa hvis ringe Størrelse Prof. E. støtter sine Indsigelser imod at drage almindelige Slutninger for hele Danmark fra Halland. Men her maa det da først bemærkes, at det intetsteds siges, at de paagjældende fynske Distrikter, for hvilke Havnetallet findes opgivet, ere Skipæn. I en Opregning

af, hvad hvert enkelt Herred i Fyn yder i Afgift, findes de to Herreder Gudme og Vinding opløste i deres naturlige Deling, Gudmeherred „uden Skov“ (30 Havne) og „oven Skov“ (24 H.), hvortil kommer „Gysæl“ 3: Gislev Sogn (10 H.) samt „Hærmæstath“, for hvilken intet Havnetal, men kun Afgiften, opføres, og som menes at være en nu forsvunden By, — og Vinding Herred, delt i 4 „Fjerdinger“, adskilte ved Vindinge og Ørbæk Aær, hvortil særligt nævnes „Frøthorp“ (Frørup Sogn), som efter Dr. O. Nielsens Mening maa være tilføjet efter det oprindelige Haandskrifts Affattelse. Hvad der her fortjener Opmærksomhed, det er, at netop de to formentlige Skipæn, der have det extraordinært ringe Havnetal af 8 Havne, give Anledning til Tvivl. Thi Frørup Sogn, der angives at have 8 Havne, er en Del af Ørbæk Fjerding, der ligeledes opføres med 8 Havne; er det da ikke ret rimeligt at antage, at den hele Ørbæk Fjerding, inclus. Frørup Sogn, har udgjort 1 Skipæn med 16 Havne?

Dette Spørgsmaal paatvinger sig især, naar man tænker over den Størrelse, som Bøndernes Ledingsskibe maa antages at have havt. At de i det Hele ikke have været store, og at der har været endog temmelig smaa Skibe iblandt dem, er rimeligt nok; men naar det erindres, at de skulde kunne drives frem ikke blot ved Sejl, men ogsaa ved Aarer, tør man sige, at et 8-Aarers Fartøj — og mere end 6-Aarers kunde det vel næppe engang blive, naar den hele Besætning kun var 8 Mand, — ikke er et Skib, men kun en Baad, og at saa smaa Fartøjer ikke kunne tænkes benyttede i Flaader, der dog gik over Østersøen. Det viser sig da ogsaa, at kun 1 af de 18 hallandske Skibe havde mindre end 23 Mand,

og selv dette dog 16. Og naar Prof. Erslev siger, at „det er vist, at knap halvandethundred Aar efter havde Dronning Margrethe Orlogsskibe med 10—12 Mand om Bord“, maa det dog erindres, at i samme Forf.'s „Dronning Margrethe“ (S. 101) hedder det: „paa hvert Skib skulde der være 10—12 væbnede Mænd, vistnok foruden det egentlige Skibsmandskab“.

Efter de Oplysninger, der senere ere fremkomne om Middelalderens Skibe¹⁾, maa man anse det for lidet sandsynligt, at selv Bøndernes Ledingsskibe have været saa smaa, som Prof. Erslev synes at gaa ud fra; men i hvert Fald maa Skibe med kun 8 à 10 Mand Besætning have været rene Undtagelser. Til dette Resultat kommer man ogsaa gjennem en anden Betragtning. Da der i hele Riget var omtrent tre Gange saa mange Sogne som Skipæn (i Jylland 370 Skipæn og c. 1040 Landsogne), er der gjennemsnitlig gaaet henved 3 Sogne paa hvert Skipæn. Dersom nu virkelig paa sine Steder enkelte Sogne — som Gislev og Frørup i Fyn — have udgjort et Skipæn, maa der til Gjengjæld andre Steder være gaaet saa mange flere Sogne paa et Skipæn. Jo flere Skipæn af saa ringe Størrelse som 8—10 Havne man forudsætter, at der har været, desto flere Skipæn af et ret betydeligt Havnetal maa man da komme til. Gjennemsnitstallet vil derfor ikke gaa ned i samme Grad, som der kan paavises at have været Skipæn af meget ringe Størrelse.

Mod at beregne et Gjennemsnitstal for hele Danmark af det forholdsvis ringe Antal Skipæn, hvis Havne-

¹⁾ Se N. E. Tuxen: De nordiske Langskibe (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1886).

tal kjendes, kan der naturligvis gjøres begrundet Indsigelse. Men vil man overhovedet benytte disse Data, kan Gjennemsnittet ikke sættes saa meget forskjelligt fra det af Velschow angivne Tal. Selvfølgelig vilde det være det Rigtigste at tage Gjennemsnittet ikke blot fra de hallandske 18 Skipæn, men fra det samlede Tal af hallandske, jyske og fynske Skipæn, — saafremt man var sikker paa, at vi virkelig for disse sidstes Vedkommende havde Skipæninndelingen angivet i Jordebogen. Gaa vi imidlertid ud herfra, finde vi for de 18 hallandske Skipæn et Gjennemsnitstal af 29,5 Havne, for de tre jyske 27,6 og for de 8 fynske 16,3 — for samtlige 29 Skipæn et Gjennemsnitstal af 25. Dette maa ogsaa siges at være det „naturlige Centrum“, for saa vidt som 12 af de 29 Skipæn have 23—26 Havne, 8 et ringere Tal (fra 8 til 16), 9 et højere Tal (fra 28 til 42). Troer man altsaa overhovedet at turde uddrage et Gjennemsnitstal for hele Riget, kan der statistisk set ingen Betænkelse være ved at blive staaende ved dette Tal, — saa meget mindre, som de to enkelte Sogne, for hvilke Havnetal findes opgivet, har 8—10 Havne og der, som nys anført, gennemsnitlig kommer herved 3 Sogne paa et Skipæn. I saa Fald faa vi 940 Skipæn à 25 Havne \approx 23,500 Havne istedenfor Velschows 850 Skipæn à 30 Havne (25,500 Havne), altsaa en Nedgang i disse to Faktorer tagne tilsammen af kun c. 8 p. Ct.

Endnu turde følgende Beregning frembyde nogen Interesse: I Vinding Herred med $66\frac{1}{2}$ Havne findes nu 801 Gaarde med fra 1—12 Tdr. Hartkorn, altsaa gennemsnitlig 12 Gaarde pr. Havn, i Gudme Herred med 64 Havne 692 Gaarde, altsaa gennemsnitlig 10,8 Gaarde pr. Havn, i Skodborg Herred med 42 Havne 580 Gaarde,

altsaa 13,8 Gaarde pr. Havn. Dersom der altsaa i hele Riget gennemsnitlig kun har været c. 4,2 Gaarde pr. Havn, synes der i hele det nuværende Danmark kun at kunne have være omtrent $\frac{1}{3}$ af det nuværende Antal Gaarde — altsaa i Alt kun c. 23 à 24,000 Bøndergaarde. Hermed kan endnu jævnføres Følgende: efter Prof. Erslevs egen Beregning kom der i Halland c. 60 Mennesker paa hver Havn, og han anser det for sandsynligt, at der omtrent har været lige mange Indbyggere i hver Havn i hele Riget. Men gaa vi ud fra 4,2 ledingspligtige Ejendomme i hver Havn, faa vi for disse, selv om vi sætte det gennemsnitlige Antal Beboere pr. Gaard til 7, dog knap 30 Indbyggere i hver Havn; heraf kan højst 8 antages at have været Mænd i 15—60 Aars Alderen, medens der i Halland gennemsnitlig kom c. 15 saadanne Mænd paa hver Havn. Disse Betragtninger berettiger formentlig til den Slutning, at, saafremt Gjennemsnitstallet af Havne pr. Skipæn i det nuværende Danmark maa antages at have været væsentlig ringere end i Halland, maa Antallet af Ejendomme pr. Havn antages at have været i samme Grad større end det efter Roeskilde Biskops Jordebog fundne Tal, eller ogsaa maa Befolkningen udenfor de ledingspligtige Gaarde have været meget betydelig.

I det Hele synes man berettiget til at sige, at, jo mere man fordyber sig i Beregninger og Spekulationer over de her omhandlede Forhold, desto mere faar man Indtrykket af at staa overfor en Række statistiske Gaader, til hvis Løsning der savnes det fornødne Materiale. Som en Løsning af disse Gaader kan jeg heller ikke betragte Prof. Erslevs i sig selv meget sindrige Fortolkning af Rigsregistrets „160,000 Mand“, der for mig kun staar

som en Hypothese, der efter min Opfattelse af Forholdene vanskeligt lader sig forene med forskjellige af de i det Foregaaende omhandlede Data. Efter mit Skjøn maa Statistiken for Tiden erklære sig renonce overfor Spørgsmaalet om Danmarks Folkemængde til forskjellige Tider forud for 1735, og man vil foreløbig kun kunne besvare dette Spørgsmaal paa Grundlag af de Gisninger, som de historisk kjendte Forhold berettiger til. Som mit personlige Indtryk af disse kan jeg kun udtale, at en saadan stadig og jævn Tilvæxt, som Prof. Erslevs graphiske Tavle antyder, forekommer mig lidet sandsynlig.
